

FIATAL KUTATÓK VIDÉKI TÉRSÉGBEN

YOUNG RESEARCHERS IN RURAL AREAS

BIRÓ A. ZOLTÁN – SÁROSI-BLÁGA ÁGNES – SZÁSZ MÁRIA-MAGDOLNA –
NAGY-MENYHÁRT SZIDÓNIA

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Kar, KAM –
Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda

*birozoltan@uni.sapientia.ro, agnesblaga@gmail.com,
szaszmaria@gmail.com, nagymenyhartszidonia@gmail.com*

Összefoglalás

A tanulmány a székelyföldi térségben tevékenykedő fiatal kutatók és PhD képzésben résztvevők körében végzett kutatás szakmai eredményeit ismerteti. Az adatfelvétel olyan fiatal kutatókra terjedt ki, akik egyetemi, kutatóintézeti kereteken kívül dolgoznak. A tanulmány tárgyalja a térségben korábban kialakult tudományművelési modellt, ezt követően a vizsgált célcsoport által képviselt tudományművelési kompetenciacsomag kialakulásával és tartalmi elemeivel foglalkozik, elemzi a fiatal kutatók szakmai tudásának térségi beágyazódását. A kutatás foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy miként lehet hasznosítani a térség érdekében a fiatal kutatók által képviselt tudományművelési potenciált.

Kulcsszavak: fiatal kutatók, szakmai tudás, tudományművelés, vidéki térség

1. Bevezető

Kutatási programunk¹ rendhagyónak tekinthető abban a tekintetben, hogy az elemzés keretétül szolgáló félperiferikus vidéki térség helyzete, társadalom-történeti meghatározottsága, kihívásai, lehetőségei szemszögéből vettük számba a PhD fokozatot szerző vagy ilyen fokozattal rendelkező pályakezdők/fiata-

¹ A tanulmány a „Fiatal kutatók, PhD hallgatók helyzetének tudományosság elemzése a székelyföldi tudományosság jövője szempontjából” című csoportos DOMUS pályázat (2019) eredményei alapján készült. A Program szakmai eredményeiről az Intézet honlapján Összefoglaló is olvasható.

lok szakmai-tudományos potenciálhelyzetét, térségi beágyazódási mintázatait. Megközelítésünk fejlesztéspolitikai, vidékkutatói indíttatású, tárgya az utóbbi időszakban termelődő tudáspotenciál vizsgálata. Mivel a PhD képzésre jelentkezők, illetve az ilyen képzési programot befejezők nagyobb része ebben a térségben az *egyetemi-kutatói helyeken kívül* van, a felhalmozott tudáspotenciál hasznosulása ambivalens, komplex folyamat. A vizsgált térség mai helyzetében a PhD képzés által termelt szakmai tudások és kompetenciák intézményes térségi befogadására nincsenek számottevő mennyiségben intézményi keretek, illetve az ilyen szintű tudás- és kompetenciacsomagok tartalmi jellegű intézményes működtetésére a térségi befogadó felületek nem kínálnak lehetőséget. Ezért a PhD képzések során szerzett egyéni tudások és kompetenciák „halmaza” ebben a térségben olyan „többlet-ként” jelenik meg, amelynek nincsen társadalmi és intézményi helye, működési tere. Ez a tudás és kompetencia többlet a térség számára strukturálisan és funkcionálisan „idegen”. A probléma összetettebb annál, hogy a térségbe vissza költöző vagy a térségi tartózkodás alatt PhD képzést folytató fiatalok közül hánynak van vagy nincsen munkahelye. Természetesen a kérdés egyéni szinten is fölvethető és értelmezhető, és a térségi léptékben felhalmozódó tudáspotenciálhoz is csak az egyéni képzési útvonalak és az egyéni térségi beilleszkedési folyamatok ismeretében juthatunk el. Úgy gondoljuk azonban, hogy a tudáspotenciál térségi „többlet-jellegének” strukturális és funkcionális idegenszerűségének értelmezése is szükséges ahhoz, hogy a helyzet javítására vonatkozóan javaslatokat fogalmazhassunk meg. Annál is inkább így van ez, mert arra aligha lehet számítani, hogy a PhD fokozatú szakmai tudással rendelkezők helyzete egyénileg rövid vagy középtávon rendeződne. Nincsen esély arra, hogy ebben a térségben egyik napról a másikra olyan fogadófelületek alakuljanak ki, amelyek az ilyen tudással, kompetenciákkal rendelkezők számára intézményes helyet és működési teret biztosítanak. Ebben a helyzetben négy kiindulópontot célszerű figyelembe venni. (1.) Térségi szemszögből nem lenne védhető azt kijelenteni, hogy erre a szintű szakmai tudástöbbletre a térségnek nincsen, nem lesz szüksége. (2.) De azt sem lehet mondani, hogy ennek a tudástöbbletnek az integrálására a térség intézményes fogadófelületeket (további egyetemek, kutatóhelyek, K+F bázisok) fog kialakítani. (3.) Társadalmi beágyazódás hiányában a pályakezdők/ fiatalok PhD szintű tudása, kompetenciacsomagja idővel leépül. (4.) A helyzet és a térségi folyamatok ismeretében mérlegelhető javaslatokat lehet megfogalmazni. A társadalomkutatás a negyedik kiindulópont első felében, a tényfeltáró munkában, az

értelmezésben vállalhat szerepet. Természetesen javaslatokat is megfogalmazhat, azonban ez utóbbiak már a helyzet kezelésében érintett térségi szereplők közös munkáját, együttműködését is igényli.

Kutatócsoportunk a DOMUS Program támogatásának köszönhetően a fentiekben jelzett komplex problémakör két összetevőjével foglalkozott. Azt vizsgáltuk, hogy a fentiekben jelzett csoport esetében (egyetemi, kutatóintézeti kereteken kívüli csoport, amely PhD képzést folytat vagy a képzési programot az utóbbi években fejezte be) a tudáspotenciál felhalmozásának milyen modelljei vannak, illetve milyen mintázatok mutathatók ki a felhalmozott potenciál térségi beágyazódásában. Az elemzési munka nyomán alkotott típusok, mintázatok nem személyekhez kötöttek, hanem a csoport által képviselt tudáspotenciál felhalmozódásának, illetve térségi beágyazódásának ideáltípusai. Egy-egy konkrét személy esetében a tudásfelhalmozás, a kompetencia szerzés gyakorlata a PhD képzés során rendszerint változik, a társadalmi beágyazódás tekintetében pedig a kényszerű kísérletezés vagy az alkalmazkodási lehetőségek szűk köre eredményez esetenként szokatlan váltásokat. Elemzésünk leíró-megközelítő jellegű, elsősorban arra törekszünk, hogy növeljük a témára való ráfigyelést mindazon térségi szereplők körében, akik közre tudnak működni a tudástöbblet térségi beágyazódási folyamatainak kialakításban és működtetésében.

2. Kutatás vidéki térségben – a téma aktualitása

Kutatási programunk célja az volt, hogy interjúsorozat, személyes megfigyelés, a vizsgált célcsoportához kapcsolódó térségi szakmai rendezvényekkel és publikációs gyakorlatokkal kapcsolatos adatgyűjtés, valamint a térségi intézmények alkalmazási gyakorlatának vizsgálata révén elemezzük a PhD képzésben résztvevő, illetve a már tudományos fokozattal rendelkező fiatal kutatók életpályáit, szakmai és térségi motivációit, kapcsolatrendszerét, a PhD képzés során és a kapcsolódó szakmai tevékenység során megszerzett tudás térségi hasznosulási módozatait és lehetőségeit.

A kutatási program indítását több térségi tényező is indokolta, ezekre csak röviden utalunk:

2.1.

A székelyföldi térségben folyamatosan növekszik a PhD képzési programokra jelentkező és tudományos munkával foglalkozó pályakezdő/ fiatal szakemberek száma. (A „pályakezdő” megjelöléssel arra kívánunk utalni, hogy a PhD képzést

vállalók egy része életkori tekintetben vagy a munkahelyi tevékenységet illetően nem tekinthető „fiatalnak”, a tudományművelés terén azonban pályakezdők.) A létszám-beli növekedésnek két összetevője van. Növekszik a PhD képzési programokra jelentkezők száma, illetve növekszik azok száma is, akik a térségen kívül tanultak vagy szereztek PhD fokozatot és a tanulási időszakot követően visszaköltöznek ebben a térségbe. Számukra a tudományos munkavégzés célszerű kerete általában a kutatóhely vagy az egyetemi oktatói státusz lehetne. Térségi kutatóhely azonban nagyon kevés van, a térségi felsőfokú képzési intézmények álláskeretei (Sapientia EMTE csíkszeredai Kara, sepsiszentgyörgyi tagozata, a Babes-Bolyai Tudományegyetem székelyföldi kihelyezett tagozatai) pedig többnyire telítettek, és ezekben a térségi felsőoktatási intézményekben a káder fluktuáció mértéke minimális), a magyarországi vagy a romániai egyetemek térségi kihelyezett tagozatain pedig kevés kivételtől eltekintve a gazdaegyetemek oktatói tanítanak. Ennek a helyzetnek a következménye az, hogy a PhD képzésben résztvevők és az ilyen szintű képzést nemrég befejezett pályakezdők/ fiatalok köréből egy *sajátos célcsoport képződik*: egy olyan székelyföldi elitcsoport, amely szakmai-tudományos potenciált testesít meg, és amelynek tagjai a térségi egyetemi-kutatói helyeken kívül vannak. Mivel azzal kell számolni, hogy ebben a térségben az intézményes kutatóhelyek, felsőoktatási helyek száma belátható időn belül érdemben nem fog gyarapodni, fontos feladat az, hogy minél részletesebben számba vegyük ennek a sajátos csoportnak a jellemzőit, és egy ilyen helyzet-kép ismeretében javaslatokat fogalmazzuk meg a helyzet kezelésére vonatkozóan.

2.2.

A kutatási program indítása mellett szól az is, hogy egyre gyakrabban kerülnek előtérbe a székelyföldi tudományosság helyzetével, társadalmi szerepével és jövőjével kapcsolatos kérdések. Ennek oka értelemszerűen az, hogy ennek a félperiferikus, vidéki jellegű térségi társadalomnak a versenyképességét jelentős mértékben befolyásolhatja a térségbe irányuló tudástranszfer alakulása, illetve a térség tudás-termelő képességének az alakulása. A térségi tudáspotenciál alakulása tekintetében pedig az egyik legfontosabb témakör a tudományos utánpótlás a különféle tudományterületeken. Ez szoros összefüggésben van a PhD képzésben résztvevő hallgatók, vagy tudományos fokozattal rendelkező fiatal kutatók térségi létszámának alakulásával, tudásuk térségi hasznosulásával, szakmai és társadalmi integrálódásával.

2.3.

Tapasztalataink alapján a térségen kívül megszerzett tudás nem, vagy csak kismértékben hasznosul, a tudományos fokozattal rendelkező kutatók kevés esetben tudnak az adott szakterületen, főállásban kutatómunkával foglalkozni. A térségi pályakezdő/fiatalkutatók – saját akaratuktól függetlenül – reprodukálják a térségi tudományművelésnek az 1989 előtti állapotát és gyakorlatát. Ennek lényege az egyéni, szigetszerű kutatói szerep és tevékenység, az „egyéni műhelyek” modellje. Ebben az esetben az egyéni szakmai munkavégzés („egyéni kutató műhely”) más jellegű szakmai feladatokat betöltő intézményi/hivatali vagy egyéb munkakör mellett (hivatal, iskola, civil szervezet stb.) mintegy „mellékes”, „kiegészítő”, „hobby” jellegű tevékenységként történik. Jobb esetben a kutatói ambíciókkal rendelkező személynek olyan intézményi/hivatali munkahelye van, amelyen belül kisebb-nagyobb mértékben, alkalmanként intézményes tudományos munkavégzésre is van lehetőség. Természetesen nem kizárt, hogy ilyen „másodállásos” helyzetben is végezhető igényes szakmai munka, azonban ennek mennyisége, szélesebb körű szakmai integrálódása csak visszafogott mértékű lehet. A napjainkban ilyen helyzetbe kerülő pályakezdő/fiatalkutatók esetében az ilyen helyzet azzal járhat, hogy a tudományos munkavégzés olyan összetevői mint a szakmai körhöz tartozás, információkhoz és forrásokhoz való hozzáférés, szakmai szereplés, publikálás fokozatosan „leépülhetnek”, a pályakezdő/fiatalkutató „kikerül” abból a hálózatból, amelyre a doktori képzés lehetőséget adott. Mindez többek között azért is van így, mert túlságosan nagy teher (idő-, munka-, költségigényes) a kutató számára – a kutatómunka feltételeinek biztosítása és végzése mellett – a saját tevékenység egyszemélyes szakmai-társadalmi „menedzselése”.

Jelenleg nagyon kevés információval rendelkezünk arról, hogy ez a sajátos célcsoport milyen szakmai-tudományos potenciált képvisel, vagy arról, hogy ennek a tudáspotenciálnak a térségi szakmai-társadalmi beágyazódása miként alakul. Annak ellenére, hogy a fiatal kutatók tudása fontos térségi erőforrást jelenthet, kevesen foglalkoznak a célcsoport sajátosságainak és helyzetének elemzésével. Kutatásunknak éppen ezért hiánypótló jellege van. Az eredmények fejlesztéspolitikai, oktatásszervezési és egyéb, a székhelyföldi tudományosságot érintő területek esetében is hasznosíthatóak.

3. Térségi tudományművelés: előzmények, mai helyzet

A vizsgált térségben a megyerendszer kialakítása lényeges változást hozott abban a tekintetben is, hogy megnövekedett az elitpozíciók száma, és ennek keretében – a korábbi időszakhoz viszonyítva – megnövekedett a tudománnyal foglalkozók száma is. A megyésítést megelőző időszakokban a tudományművelés (valamivel nagyobb mértékben a tudományos ismeretterjesztő tevékenység) az esetek döntő többségében a pedagógus szereppel kapcsolódott össze. A megyésítést követően megnövekedett a térségben az agrárszakemberek, az orvosok, a geológusok, könyvtárosok, a muzeográfusi/levéltári vagy néprajzi munkát végzők száma, illetve lényeges mértékben gyarapodott a középfokú oktatásban dolgozó pedagógusok száma is. A különböző hivatalokban, intézményekben, állami vállalatoknál dolgozó elitek köréből kerültek ki azok a személyek, akik a munkahelyi feladataik végzése mellett a saját elképzeléseik alapján, saját erőforrások igénybevételével szakmai/tudományos munkát folytattak. Nem volt ritka ebben a körben a szakkönyvek készítése, a sajtóban való szereplés sem, és nem jelentős számban, de volt példa doktori fokozat szerzésére is. Az 1970-es, 1980-as években balneológiai, biológiai, földrajztudományi, néprajzi, történettudományi, geológiai, agrártudományi szakmai munkák jelentek meg nem kevés számban. Ami viszont témánk szempontjából jelentős az a munkavégzés módja. Intézeti keretek nem alakultak ki (kivételt a Burgonyakísérleti Állomás képezett), a tudományművelés általánosan elfogadott módját a munkahely melletti egyéni munkavégzés jelentette. Nem tartozik elemzési témánk körébe az ekkor folytatott tudományos munkák, illetve az ekkor született tudományos termékek szakmaiságának a kérdése. A működési modell (az egyetlen lehetséges működési modell) azonban ahhoz vezetett, hogy a szakmai munkavégzés szigetszerűvé vált. A kutatással foglalkozók elsődleges feladata a munkahelyi kötelezettségek teljesítése, a tudományművelés egyéni ambícióvá, szabadidős foglalkozássá válik. Ez a többletfoglalkozás a tudománnyal foglalkozó személyt „kiemeli” a környezetéből, és a kiemeltség a térségi környezetben, a munkahely kontextusában és a magánéletben egyaránt sajátos elitszereppé konvertálódik (értékkel való telítődés, amelyet a kisebbségi hovatartozás, illetve a kisebbségi tárgyú tudományművelés még jobban kiemel). Természetesen ehhez a tudományművelési gyakorlathoz is kapcsolódik szakmai tájékozódás, szakemberekkel való (nagyon korlátozott mértékű) kapcsolattartás, publikáció stb. Azonban a térségi-kisebbségi társadalomban termelődő szerep elsősorban a tudományos tevékenység folytatásából (még pontosabban

annak a környezethez viszonyított fölértékelődéséből) származik(deriválódik), és nem a tényleges tudományos termékek mennyiségéből vagy szakmai minőségéből. Ez a kontextus és társadalmi gyakorlat a tudományos munkavégzés tényét az elvégzett tudományos munka értéke fölé/elé helyezi. A tudományművelés gyakorlása válik térségi léptékben értékke (természetesen abban az esetben, ha a tudományt művelő személy ezzel a szereppel a munkahelyén, illetve a formális és az informális térségi társadalmi nyilvánosságban is azonosul).

A fentiekben jelzett vidéki tudományművelési modell változhat napjainkban, abban az értelemben, hogy megváltozik a vidék helyzete és megváltozik a térségi elit rekrutációs folyamata, ez utóbbi nyomán a térségi elit összetétele. Kérdés az, hogy ebben a változási folyamatban megváltozik-e a tudományműveléssel foglalkozók szerepe, vagy pedig a korábbi időszakból ismert sziget modell él tovább? Nézzük először a változás első szegmensét.

A vidék helyzetének megváltozása (a vidéki térségek fokozatos fölértékelődése, new rural paradigm, a bottom-up fejlesztési stratégiák előtér bekerülése, az endogén értékek szerepének növekedése, a kreatív osztály megjelenése vidéki térségben stb.) olyan globális trend, amelynek hatása már a vizsgált térségben is jól érezhető. Ennek a változásnak egyik folyamata, hogy a korábbi évtizedekhez viszonyítva lényeges mértékben bővül az elitek térségi szerepeinek a skálája és cselekvési tere. Elegendő, ha a projekt elit megjelenésére gondolunk, vagy az olyan szakterületek fokozatos térnyerésére, mint a digitális termékek előállítása, a helyi és regionális fejlesztéspolitikai tervezés, az arculatépítés és kommunikáció, a design és az egyéb kreatív iparágak, a menedzsment kompetenciák térnyerése, a környezetvédelem vagy agrár-innováció és hasonlóak. Mindezekben közös elem a tudástartalmak egyre növekvő szerepe, a szakmai kompetenciák iránti igény növekedése. A vidéki térség versenyképességének alakulása szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy milyen tudáspotenciál halmozódik fel a térségben, illetve ez a tudáspotenciál miként hasznosul.

A változás másik szegmense a térségi elitstruktúra lényeges változását jelzi. A régi elitcsoportok mellett (adminisztráció, pedagógustársadalom, egészségügyi elit, egyházi elit) megjelennek az újak: vállalkozók, civilek, projekt elit, kreatív osztály, IT elit, új média elit stb. Számuk fokozatosan gyarapodik, társadalmi szerepeket építenek, pozíciókat szereznek, intézményeket alapítanak, folyamatokat menedzselnek. Három fontos és egymáshoz kapcsolódó területen erősek: információszerzésben, kapcsolatépítésben és mobilitásban. Ennek az új elitcsoportnak lehetne tagja/része

a tudománnyal foglalkozó fiatalok csoportja, elsősorban azok, akik PhD képzési folyamatban vesznek részt vagy megszerezték a fokozatot, és ebben a térségben tervezik/próbálják tudásukat hasznosítani. Ma már ez a csoport elérte a kritikus tömeget, de a térségben még nem jelenik meg csoportként. Nem vitatható, hogy a térség szemszögéből nézve jelentős tudás többletet hordoznak, de az is nyilvánvaló, hogy nem alakultak ki a térségi fogadófelületek, amelyek számukra munkahelyet (egzisztenciát), tudásuknak működési teret kínálnának. (Kivételt a térségben működő egyetemi intézmények jelentenek, de azok felvevő kapacitása csekély, a helyek telítettek). Fontos kérdés, hogy a térségben termelődő vagy a térségben visszaköltözők által hordozott tudástöbblet térségi beágyazódása hogyan alakul? Az sincs kizárva, hogy a korábbi évtizedekben működő szigetszerű modellt a mai fiatalok megismétlik. Vannak-e utak, módok a tudástöbblet térségi hasznosítására olyan körülmények között, hogy nem fognak kialakulni ennek a tudástöbbletnek működési teret adó munkahelyek és intézményi keretek?

Ebben a témakörben több elemzés, publikáció született, illetve több szakmai fórum szervezésére is sor került. A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja a romániai rendszerváltást követően „Hálózat” címmel indított több éves szakmai programot fiatal kutatók szakmai támogatása érdekében (A szakmai munkát a Soros Alapítvány HESP programja támogatta 1994-1995-ben, az összefoglalást lásd az Antropológiai Műhely 8. számában). A Kolozsvári Akadémiai Bizottság két csíkszeredai székhelyű szakbizottsága több szakmai fórum keretében foglalkozott a tudományos utánpótlás kérdésével, a 2009.júliusában szervezett szakmai fórum anyaga kiadvány formájában is megjelent (Biró – Ozsváth-Berényi 2010), ezt két évvel később újabb fórum és kiadvány követte (Biró – Tiboldi 2012). Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága kezdeményezésére tanulmánygyűjtemény készült a romániai magyar tudományosság helyzetéről, problémáiról. Az ebben a kötetben publikált tanulmányban Biró A. Zoltán a tudományos utánpótlás kérdéssel is foglalkozik (Biró 2010). 2018-ban a Sapientia EMTE csíkszeredai helyszínén került sor a Pályakezdő fiatal kutatók fórumára. A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozathoz kapcsolódó, évente megrendezett konferenciák mindig kiemelt hangsúlyt helyeztek a fiatal kutatók bevonására, ezek eredményeként öt konferenciakiadvány jelent meg. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által indított Pro Scientia Ruralis folyóirat külön teret szentel a fiatal kutatók publikációinak. A Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitika

Doktori Programja keretében úgynevezett “székelyföldi csoport” alakult, amelynek keretében 18 olyan térségi fiatal szakember vet, illetve vesz részt doktori képzésben, akiknek kutatási témaköre és szakmai munkája a székelyföldi térséghez kapcsolódik.

A felsorolt programok, szakmai rendezvények, publikációs eredmények mellett érvelnek, hogy a térségnek szüksége van magasan képzett szakemberekre. Nem foglalkoznak azonban a tudáspotenciál térségi beágyazódásának módozataival. Elemzésünkben arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk a tudáspotenciál felhalmozódásának folyamatát, illetve a beágyazódás ma tapasztalható mintázatait. Úgy véljük, hogy a térség versenyképessé válásához el kell kerülni a térségi tudományos munkavégzés korábbi évtizedeire jellemző szigetszerű modellt. A javaslatok, támogatási lehetőségek kidolgozásához azonban a jelenlegi folyamatok minél részletesebb elemzésére van szükség.

4. Megközelítési módok, elemzési szempontok

A PhD képzés révén felhalmozódó tudáspotenciál vidéki térségben való kialakulásának, társadalmi beágyazódásának kérdésköre sokféle adatgyűjtési, elemzési lehetőséget vet fel még abban az esetben is, ha a megközelítés csupán a vidéki társadalom szemszögéből történik. Kutatási módszertanunk kidolgozásában fontos szerepet kaptak azok a korábbi térségi tapasztalatok, amelyeket még jelen program indítása előtt ebben a témakörben szerezhettünk, elsősorban az ezen a téren évek óta gyakorolt intézeti támogatási-konzultációs programok révén, részben a PhD programokban résztvevők publikációs, kapcsolatmenedzselési, konferencia szereplési gyakorlatának, térségi munkahelyszerzési kísérleteinek megfigyelése alapján. Az alábbi módszertani gondolatmenet alapoz ezekre az előzetes szakmai tapasztalatokra, és ebből adódóan az elemzési szempontok, eljárások és lehetőségek jóval szélesebb körét veszi számba, mint amennyinek a gyakorlati alkalmazására a csoportos DOMUS program keretében vállalkozhattunk. A felsorolt megközelítési eljárásokat a Program keretében összegyűjtött anyag további feldolgozása során tervezzük majd hasznosítani, ugyanakkor hasznos kiindulópontokat jelenthetnek olyan további részkutatások számára, amelyek a vizsgált témakör egyes részleteire irányulnak.

Hasonló tematikájú kutatások esetében kézenfekvő megoldásnak mutatkozik a képzési útvonalak és a térségi beilleszkedési kezdeményezések/folyamatok egyéni esetként való elemzése. Ha a képzési folyamatok egyéni változatait vesszük szem-

ügyre akkor többféle képzési útvonalat, sokféle térségi beilleszkedési kísérletet rögzíthetünk, sokféleséget tapasztalhatunk. Jellemző példák.

- Nem megy végig teljesen a képzési folyamat, a programba beiratkozott személyen valamilyen ok miatt (ez adódhat a képzési programból, vagy lehet bármilyen külső ok). A leggyakoribb eset az, hogy a jelentkezők befejezik a képzési programot, teljesítik a képzési időszak lezáráshoz kapcsolódó vizsgakövetelményeket és egyéb feltételeket, de a dolgozat készítése valamilyen ok miatt félbeszakad vagy elmarad.
- A munkahelyi pozíció megszerzése vagy megerősítése érdekében rövid idő alatt, gyakorlatiasan megy végig az egész folyamat.
- Szakmailag igényesen megy végig a folyamat, de a végén nincsen szakmai hasznosulási lehetőség.
- Hosszú ideig elhúzódik a dolgozatkészítési folyamat a programban részt vevő személy döntése/magatartása miatt.
- Szakmailag igényesen megy végig a folyamat, és szakmai fejlődést lehetővé tevő hálózati (térségen kívüli kapcsolatok, együttműködés, hálózati integráció) pozicionálással végződik.
- Nagyon gyakran tapasztalható, hogy a képzési útvonal jellege menet közben megváltozik, akár többször is.

Az egyéni képzési útvonalak többnyire csak a kimenetet, a képzési programok által meghatározott feltételek betartásának mértékét és időbeli eloszlását mutatják. A térségi beilleszkedés egyéni útvonalainak számbavétele pedig elsősorban arra a kérdésre helyezi a hangsúlyt, hogy a PhD képzést befejező személynek sikerült-e olyan munkahelyet találnia, amely lehetővé teszi tudása hasznosítását. Kutatási programunk szempontjából nem csupán ezeknek a felületi szempontoknak rögzítése volt fontos szakmai feladat, hanem annak feltárása is, hogy (1.) milyen tartalmak és hogyan halmozódnak fel a képzési útvonalak egy-egy fázisában, és (2) milyen formái, mintázatai vannak a megszerzett tudáspotenciál társadalmi beágyazódásának (ez utóbbinak nyilván része a munkahelyszerzés is, azonban a tudáspotenciál hasznosulásának sok más formája is lehetséges).

A kutatási program során összegyűjtött anyag az alkalmazott módszerek sokféleségéből adódóan – a fentiekben jelzett két témakör vizsgálata kapcsán – több

irányban is elemzési lehetőséget kínált. A tanulási életutak kulcsfontosságú paramétereinek számszerű összegzése a célcsoport jellemzőiről adhat viszonylag pontos képet. Az interjúanyagok, a személyes megfigyelések, valamint a kutatási-publikációs gyakorlatok együttes elemzése komplex egyéni esettanulmányok készítését is lehetővé teszi. Ugyanakkor lehetőség van egy-egy résztema (például: képzési motivációk, témaválasztási körülmények és folyamatok kapcsolatháló építések és kapcsolatmenedzselési gyakorlatok, kutatási gyakorlatok, helyi/térségi szakmai pozícionálási kísérletek, intézményi beágyazódási törekvések, stb.) alaposabb vizsgálatára is. A kutatás célkitűzéséből adódóan (a vidék adottságai, kihívásai, lehetőségei szemszögéből vizsgáltuk a tudáspotenciál felhalmozás és a tudáspotenciál hasznosulás térségi mintázatait) két nagyobb problémakörhöz kapcsoltan (tudás- és kompetencia felhalmozási folyamat, térségi beágyazódási folyamat) az alábbiakban bemutatott két elemzési dimenziót és elemzési szempontrendszert határoztuk meg.

- *Az első dimenzió:* A PhD képzési program kontextusával, folyamatával és tartalmával kapcsolatos komplex adatgyűjtés, illetve ezeknek a komponenseknek az elemzése (4.1.).
- *A második dimenzió:* A szakmai és társadalmi beágyazódással kapcsolatos kezdeményezésekkel, folyamatokkal, az ezekre irányuló interpretációkkal kapcsolatos komplex információgyűjtés, és a beágyazódással kapcsolatos folyamatok elemzése (4.2.).

A következőkben bemutatjuk a két elemzési dimenzió tematikáit és szempontjait.

4.1. A PhD képzési program kontextusának, folyamatának és tartalmának elemzése

Az elemzés során arra törekedtünk, hogy az egyéni képzési útvonalak részletes megismerését követően a PhD képzési programokra általában jellemző fontosabb tevékenységformákat elemezzük, azokban igyekezzünk feltárni a jellemző vonásokat. A PhD képzési programokra általában jellemző tevékenységformákhoz, folyamatokhoz, értelmezésekhez kapcsolódóan öt elemzési területet különítettünk el.

- A PhD képzési programban való belépés és részvétel kontextusa.
- A témaválasztás és a témához való viszonyulás kontextusa, gyakorlata.
- A képzési időszak és a képzési/munkavégzési tartalom jellege, hasznosságának megítélése, interpretációja. A képzési programhoz való viszonyulás.

- Konferencia szereplés és publikálási gyakorlat.
- Szakmai kapcsolatok és kapcsolatépítés, a saját tevékenység interpretációja és/vagy pozicionálási gyakorlata.

A PhD képzési programban való belépés és részvétel kontextusa:

Ez a problémakör azért fontos, mert a PhD képzési program választása (belépés, részvétel) ebben a térségi kontextusban két vonatkozásban is társadalmi értéknek teteleződik. A képzési programban való belépés ebben a térségi kontextusban többlet-jellegű személyes ambícióra, szakmai vagy munkahelyi előrehaladási igényre, hosszabb távú tervezésre utal (tudományos ambícióra kevésbé). A PhD program vállalása társadalmi értéknek minősül a programba belépő és közvetlen környezete számára (kevesen teszik ezt, az életpálya tervezés átlagtól eltérő formájának minősül, a programba belépő társadalmi elismertségét megemeli, a programban résztvevőnek az ezzel a szereppel való azonosulása – ez lehet implicit vagy explicit – hangsúlyos személyi identitás komponenssé válik). Ugyanakkor általánosabb értelemben a személyen túlmutató társadalmi értéknek teteleződik – a térségi PhD fokozattal rendelkezők alacsony száma miatt – a térségi humán erőforrás készlet szempontjából. Érdekes fejlemény ugyanakkor, hogy a társadalmi értéknek való tételezés jóval kisebb hangsúllyal jelenik meg munkahelyi környezetben.

Elemezni lehet az interjúanyagok alapján a programba való belépést közvetett vagy közvetlen módon ösztönző tényezőket. Ezek a tényezők a tervezést, az indulást, esetleg a program első időszakát határozzák meg, később módosulhatnak, szerepüket el is veszíthetik, nem feltétlenül kísérik végig a programot. Egy személy esetében több tényező is szerepet játszhat, eltérő mértékben. A fontosabb tényező csoportok (ezek egy személy esetében halmozódhatnak):

- Egyetem, (MA képzés után) a jelentkező úgy véli, hogy „akartam magammal kezdeni valamit...”. A tanulási idő (parkolás) meghosszabbítása.
- Egy adott tudományterülethez vagy szűkebb kutatási/társadalmi témához kapcsolódó korábbi, mélyebb érdeklődés, elkötelezettség, szenvedély.
- Munkahelyi pozíció hosszabb távú biztosítása, vezetői szerepkörök megszerzése vagy megerősítése.
- A jelentkező számára adott közvetlen társadalmi környezettől való elkülönülési igyekezet, más jellegű és nagyobb hálózathoz, kapcsolati körhöz, szakmai elitcsoporthoz való kapcsolódás igénye.

- Általános tanulási igény, intellektuális érdeklődés, foglalkozási vagy érdeklődési kör váltása.
- Külső tényező szerepe: kiemelt ösztöndíj lehetőség (pénzszerzési, megélhetési lehetőség a képzés időtartamára), oktató/témavezető hatása, munkahelyi elvárás.

A személyes megfigyeléseken alapuló, fentebb felsorolt motivációk, választási minták jól jelzik azt, hogy a vidéki társadalmi helyzet és társadalmi közeg milyen sokféle módon játszhat közre a PhD képzések melletti döntésekben. Ezek a tényezők arra is utalnak, hogy ilyen jellegű vidéki környezetben a tudományos felkészülési pálya választása (jelen esetben a PhD képzési programba való jelentkezés) jóval több, mint a „tudományos utánpótlás” alakulásának kérdése. Sokkal inkább tekinthető a vidéki társadalom működésében megfigyelhető olyan folyamatnak, amelyben a tudásfelhalmozás és a szakmai kompetenciák megszerzése szorosan összekapcsolódik a társadalmi elitpozíciók építésének komplex és bonyolult folyamataival. Az elemzés célja az, hogy ebben a folyamatban cselekvési, szerepépítési típusokat azonosítson.

A témaválasztás és a témához való viszonyulás kontextusa, gyakorlata:

A témaválasztási folyamat elemzése az általunk vizsgált térség és célcsoport esetében három megközelítésben elemezhető. Témaválasztás alatt nem az induláskor megfogalmazott formális tématervet értjük, hanem azt a **folyamatot**, amelynek során a PhD hallgató eljut a tényleges kutatási feladatig, anyaggyűjtési módszertanig, feldolgozási szempontrendszerig. Természetesen előfordulhat, hogy a program indulásakor meghatározott tématerv változatlanul érvényes marad, azonban ilyen esetben is pontosításokra, részletes kidolgozásra kerül sor. Amennyiben menet közbeni témaváltásra került sor, akkor mindkét folyamat elemzése célszerű. A javasolt három megközelítési szempont a következő:

- a. A témaválasztás ambivalens folyamat abban az értelemben, hogy a doktori iskola/program kínálata és a saját elképzelés, opció kölcsönhatásában alakul ki, illetve formálódik. Hogyan kezeli a jelentkező a doktori iskola témakínálatát? Általában az a jellemző, hogy a térség ismeretek, tapasztalatok alapján igyekszik a képzési programra jelentkező személy témát választani, és ezt igazítani a doktori program témakínálatához. További fontos kérdés, hogy miként kezeli a programvezető vagy a témavezető (ezek az esetek nagy többségében magyarországi kutatók/oktatók) az egyéni elképzeléseket?

Hogyan kapcsolódik össze a képzési programra jelentkező személy és a témavezető kétféle elvárása? Milyen előnyök vagy hátrányok termelődnek abból adódóan, hogy csak az egyik elvárás dominál (a másiknak nem is jut tér)? Milyen mozgástér adódik abból a tényből, hogy a témavezető kevésbé ismeri a választott téma térségi vonatkozású társadalmi-szakmai közegét, és ezért a kivitelezési tervet menet közben gyakran módosítani kell? Fontos információkat kínál a menet közbeni változások, pontosítások indoklása.

- b. A téma helye a térségi kontextusban. Melyek a hallgató érvei, magyarázatai a téma térségi kapcsolódásával összefüggésben? Milyen mértékben támogathatja a program végzését a térségi kontextushoz való kapcsolódás mértéke? Milyen mértékben, milyen módon támogathatja a program utáni térségi beágyazódást a térségi kontextushoz való kapcsolódás mértéke (munkahelyhez, szakmai körhöz, kutatási feladathoz való kapcsolódás)?
- c. Fontos kérdés, hogy mennyiben támogatja a választott téma a program során a térségen kívüli szakmai kapcsolatokat, a hálózatokhoz való tartozást, az újabb (külső) szakmai programokhoz való kapcsolódást?

A doktori programok szemszögéből a témaválasztás az esetek többségében adminisztratív-technikai kérdés, hiszen az egyes doktori programoknak csak tudományterületi behatároltsága van, nem sajátos tematikai iránya. Térségi szemszögből nézve a témaválasztás alakulásának nagyon fontos következményei vannak (amelyek a doktori programot tulajdonképpen „nem érdeklik”). A témaválasztás meghatározza a tudásfelhalmozás későbbi folyamatát és tartalmát, Egy olyan térségi társadalom számára, amelyben a lehetséges témáknak csak nagyon szűk köre válik tudományos-szakmai vizsgálat tárgyává, korántsem mindegy, hogy milyen témák kapcsán milyen szakmai tudáspotenciál halmozódik fel. De lényeges a témaválasztás tartalma abból a szempontból is, hogy ahhoz kapcsoltan a PhD hallgató térségi beágyazódásának egyáltalán milyen térségi mintázatai jöhetnek majd később számításba. A doktori iskolák működésében az elemzett vidék szempontjai ma (értelemszerűen) egyáltalán nem jelennek meg, a térség oldalán pedig mindeddig nem került sor még címszerűen sem a felhalmozott tudáspotenciál tartalmi „térképének” elkészítésére.

A képzési időszak és a képzési/munkavégzési tartalom jellege, hasznosságának megítélése, interpretációja. A képzési programhoz való viszonyulás mintázatai:

A képzési programok általában három szinten törekednek egyéni szakmai tudások és kompetenciák átadására. Az első szint a szűk értelemben vett szakmai képzés. Az esetek nagy többségében magyarországi doktori képzésekről van szó, kisebb arányban romániai doktori iskolákban való részvételtől. A térségi vonatkozású szakmai ismeretek átadása mindkét esetben hiányzik, azon egyszerű oknál fogva, hogy a térségi vonatkozású szakmai ismeretek (kutatási eredmények, adatok, intézményes keretek és folyamatok, stb.) a magyarországi oktatók számára nem ismertek vagy nem értékelték, a térségi szakmai ismeretek pedig nincsenek tananyagszerű anyagokban összefoglalva. A nemzetközi szakirodalmi anyagnak, illetve a kutatott témához kapcsolódó magyarországi szakirodalmi anyagnak értelemszerűen legitimitása van, ehhez képest a térségi szakmai ismeretek fontossága (ha vannak ilyenek egyáltalán) eltörlődik. Paradox helyzetet okozhat az, hogy a térségi PhD témák szükségessé teszik a térségi (sok esetben a romániai országos) szakmai anyagok ismeretét és szakmai hasznosítását, azonban ezeket a térségen kívüli szakemberek (témavezetők) általában nem ismerik. Ez a helyzet a képzési programokban résztvevők számára ellentmondásos helyzetek sorát termeli ki. Ennek eredménye az is lehet, hogy a PhD képzési programok tananyagainak egy részét a székelyföldi résztvevők nem tartják a maguk számára relevánsnak, hasznosnak, és ez az attitűd jelentős mértékben csökkentheti a tudásfelhalmozást. A PhD programok képzési kínálatát kritikátlanul elfogadó térségi hallgatók esetében ezért a képzési tartalmak leértékelésével („meg kell tanulni, de nincsen haszna”) találkozhatunk.

Sokkal fontosabbnak mutatkozik a képzési időszak alatt a második szint, a kompetencia felhalmozás gyakorlata (szakmai információszerzési rutinok elsajátítása, szakmai publikációk készítésének gyakorlása, kutatás tervezési és kutatásszervezési tapasztalatok megszerzése, konferenciaszereplési rutinok kialakulása, a személyes tudományos-kutató szerep fölépítése stb.) Ezek a kompetenciák részben a képzési gyakorlathoz, az egyes tárgyak teljesítéséhez kötődnek, részben a képzésre jelentkezők szakmai ambíciói nyomán termelődnek.

Nem utolsó sorban nagy szerepe lehet (elvben) a tudásfelhalmozási folyamatban a témavezetővel való személyes, informális együttműködésnek, mint valamiféle „rejtett tantervnek”. A PhD képzésben általában nagy szerepe van a témavezetői

habitusnak, a vidéki térségből érkező vagy vidéki térségben élő PhD hallgatók számára ez a személyi-szakmai autoritás még hangsúlyosabb, mert nincsenek a környezetében szakmai hatást gyakorló más intézményi vagy személyi autoritások. A realizálódó változatok sokfélék, a teljesen formális és minimális szakmai hatással járó együttműködéstől az erőteljes szakmai függést termelő kapcsolatokig. A tényleges mester-tanítvány együttműködési modell (kutatócsoportba való bekapcsolódás, a témavezető pályázataiban való szakmai részvétel, a témavezető szakmai kapcsolati hálójába való bekapcsolódás stb.) ritka jelenség, ennek sok esetben a távolság az oka, a hallgató nem a témavezető intézményi-szakmai környezetében van. A tapasztalat általában azt mutatja, hogy a hallgatói elvárások e tekintetben jóval nagyobbak, mint amennyi a tényleges tudásfelhalmozásban realizálódik, nem is beszélve arról, hogy az esetek többségében a képzés lezárultával ezek a személyes kapcsolatok egyik napról a másikra megszakadnak.

A fentiekben jelzett három szint együttes figyelembe vétele azt jelzi, hogy nem csupán a megszerzett tudások és szakmai kompetenciák számbavétele fontos feladat, hanem a megszerzés módjának, menetrendjének, beruházásigényének ismerete is. Nem is beszélve arról, hogy vidéki szemszögből egy tudáspotenciál térképnek a térségbe felhalmozott tudás szakmai minőségével, szaktudományi helyével/értékével is foglalkoznia kellene, ehhez pedig fontos ismerni a tudásfelhalmozás folyamatának mintázatait.

Konferencia szereplés és publikálási gyakorlat:

A PhD képzési programok általában követelményként írják elő a szakmai fórumokon való részvételt valamint a szakmai eredmények publikálását, azonban csak kismértékben tudnak hozzájárulni az ilyen feladatok teljesítéséhez szükséges képességek megszerzéséhez, és csak ritkán tudnak hozzájárulni az ilyen jellegű, idő- és munkaigényes tevékenységek anyagi terheinek csökkentéséhez. Ugyanakkor az ilyen szakmai munka feltételezi a szakmához kapcsolódó információs és személyi hálózatokba való bekerülést is. Ez a három tényező (kompetenciaszerzés, idő-, munka- és anyagi ráfordítás, kapcsolatépítés) a PhD hallgató státusz természetes velejárójának tekinthető, azonban az elemzett vidéki térséghez kapcsolódó PhD hallgatók esetében ennek a PhD hallgató habitusnak a sikeres kialakítása és működtetése sok esetben problematikus, formális vagy egyenesen sikertelen. A próbálkozások sokfélék, elsősorban attól függően, hogy a PhD hallgatók milyen motivációk alapján

kapcsolódtak a képzési programhoz. A térségi vezetői szerep megszerzésére törekvők esetében a formális teljesítés domináns, az ilyen habitust kialakítani igyekvők számára a követendő modellek hiánya, a távolság, az információhiány, az anyagi teher, a munkahelyi kötelezettségek sora jelent korlátot, nem egy esetben pedig az ilyen habitus kialakításában igénybe vehető szakmai mentorok hiánya. Ebben a helyzetben a teljesítések döntő hányada formális jellegű lesz, ez nem vezet az ilyen jellegű professzionális kompetenciák kialakulásához, és a PhD képzés lezárultát (a követelmények megszűnését) követően vidéki környezetben az ilyen jellegű tevékenység nagyon gyorsan leépülhet. Ez a folyamat jelentős mértékben korlátozza a képzés során felhalmozott tudáspotenciál térségi hasznosulását, jobb esetben annyi történik, hogy a kész PhD dolgozatot a szerző kiadvány formájában megjelenteti, rosszabb esetben még ez is elmarad. A képzési időszakban zajló publikálási és konferenciaszereplési gyakorlat megismerése lehetőséget adhat olyan térségi léptékű ösztönző-támogató lépések megtételére, amelyek fenntartják vagy akár továbbfejlesztik az ezen a téren kialakult szakmai habitusokat.

Szakmai kapcsolatok és kapcsolatépítés:

A képzési program során kialakult/kialakított szakmai kapcsolatháló (ez lehet információs háló vagy az adott szakterületen dolgozók által működtetett hálózatokba való bekapcsolódás) a képzés lezárultát követő időszakban a szakmai munkavégzés legfontosabb feltételrendszerét jelenthetik. A tapasztalat azt mutatja, hogy a PhD képzési programban való részvétel automatikus módon együtt jár az információs hálózatokban való részvétellel, a személyi szakmai hálózatokba való bekapcsolódás azonban többnyire megmarad az adott doktori iskola vagy képzési program résztvevőivel való alkalmi, praktikus jellegű kommunikáció szintjén. A fontos kérdés azonban témánk szempontjából nem csupán a kapcsolódás megléte vagy hiánya, hanem az adott kapcsolathálóban való aktivitás mértéke és módja. Az általunk elemzett vidéki környezet szocializációs gyakorlata általában a Granovetter terminológiája szerinti erős kapcsolatok kialakításának kedvez, a tudományos munkavégzés információs és együttműködési hálózatai nagy szerepet szánnak az olyan jóval szélesebb körű kapcsolatépítési és kapcsolatmenedzselési gyakorlatnak is, amelyben a magától adódó kölcsönös ismertségekre való alapozás helyett az eredményesség sok esetben a résztvevő személy aktivitásán, megmutatkozási gyakorlatán múlik. Térségi tapasztalataink alapján egyelőre kevés olyan esetről van tudomásunk, amely

a személyes aktivitásra alapozó, szélesebb körű kapcsolatépítésre kínálna példát. A kapcsolathálóokban való részvételre inkább a passzív szerepvállalás (hírlevelek, egyéb tájékoztatási formák révén érkező üzenetek tudomásul vétele) jellemző, ritka az idegen nyelvű (nem magyar) kapcsolati hálóokban való részvétel. Ennek oka többféle lehet, többek között a szakmai kapcsolathálóba bevezető mentor hiánya, a kapcsolatépítést ösztönző jövőbeli szakmai életpályakép hiánya vagy kidolgozatlansága, a szakmai kapcsolatépítést támogató intézményes pozíciók (szimbolikus tőke) hiánya vagy bizonytalansága és hasonlók. Fontos szakmai feladat annak feltárása, hogy a PhD képzési folyamatok időkeretében a doktori iskola/ program hatására vagy személyes ambíciók alapján milyen kísérletek zajlanak a kapcsolatépítés terén, milyen kapcsolatok alakulnak és azok hogyan működnek, milyen mértékű és jellegű kompetencia halmozódik fel ezen a téren. A kérdés nem csupán a későbbi szakmai munkavégzés és szakmai érvényesülés szemszögéből fontos, hanem abból a szempontból is, hogy a periférikus helyzetű vidéki társadalom számára a tudományos munkával foglalkozó és szakmai kapcsolatépítésre képes szereplők többféle vonatkozásban is nagyon fontos térségi potenciált jelenthetnek (a térség kifele irányuló megjelenítése, nemzetközi együttműködési hálózatokban való részvétel lehetősége, a térségbe irányuló tudástranszfer támogatása és hasonlók).

4.2. A szakmai és társadalmi beágyazódás állapotának feltérképezése

Amint azt a fejezet bevezető részében is jeleztük, a PhD képzési programokban megszerzett szakmai tudás egyéni hasznosulási módozatai, az ezzel kapcsolatos személyi kísérletek sokféle változatot mutatnak. Ennek a sokféleségnek az elsődleges oka nyilvánvalóan az, hogy a térségi nem kínál intézményes kereteket sem a státusz (PhD fokozattal rendelkező személy), sem pedig a PhD szakmai munkához kapcsolódó tudásszint befogadására. Ezért lehetősége szerint a PhD képzésben résztvevők vagy a programot befejezők nagyobb része egyéni utak-módok keresésével kísérletezik annak érdekében, hogy a megszerzett tudás felhasználását leginkább ígérő/ lehetővé tevő munkahelyet találjon magának, vagy pedig olyan munkahelyet keresen, amelynek betöltése valamilyen mértékben lehetővé teszi „mellékfoglalkozásként” a tudományos munka végzését. Ezeknek a kísérleteknek és folyamatoknak az egyenként számbavétele azonban arra is lehetőséget kínál, hogy a térségben felhalmozott tudáspotenciált egészen tekintve magának a térségi tudáspotenciálnak a beágyazódási modelljeit igyekezzünk meghatározni. Tereptapasztalatok alapján

három alapvető hasznosulási modell mutatkozik, amelyek az egyes személyek esetében mindig keverednek is. Ez a három hasznosulási modell tulajdonképpen három elemzési dimenziót határol körül:

a.

A tudáspotenciál társadalmi beágyazódásának mintáit a PhD képzés révén megszerezhető, nem a képzés tartalmához kapcsolódó hivatali vagy egyéb munkahely paraméterei, működési módozatai határolják be. Az ebben a dimenzióban termelődő beágyazódási mintázatot **„munkahelyi” típusnak** nevezzük. Az ebbe a típusba sorolható beágyazódási gyakorlatok a felhalmozott tudáspotenciál olyan szelektív és pragmatikus felhasználására utalnak, mint az intézményvezetői pozíciók PhD képzéssel való legitimálása, nem kifejezetten tudományos fórumokon a személyes pozíció hangsúlyos kiemelése, a hivatali autoritás érvényesítése, a térségen kívüli hivatali-intézményi kapcsolatok kezelése, a médiában való szereplés nyomtatékosítása stb. Ezekben az esetekben tulajdonképpen arról van szó, hogy a PhD képzés és az általa képviselt szakmai kompetencia a térségi elitpozíció építésének és működtetésének eszközeként kerül felhasználásra.

b.

A megszerzett tudáspotenciál „lebeg” abban a tekintetben, hogy a hasznosulásnak nincsenek meghatározó jellegű vagy referencia jellegű keretei, alkalmi és személyes döntések alapján alakulnak ki (vagy nem is alakulnak ki) beágyazódási kezdeményezések, próbálkozások, törekvések. Az ebben a dimenzióban termelődő beágyazódás példáit a **„lebegő” típusba** soroljuk. A felhalmozott szakmai potenciál lebegtetéséről van szó abban az esetben, amikor a tudás hordozói keresik tudásuk térségi megjelenítésének módozatait, de ebben az esetben is lebegtetésről beszélhetünk, amikor a szakmai potenciál rendelkezésre áll, de valamilyen oknál fogva hasznosítási kísérletekre nem kerül sor.

c.

A megszerzett tudáspotenciál programszerűen, a tudományművelés szakmai kritériumai mentén keresi (és találja meg részben vagy egészében) a térségi helyét, szerepét. Ennek a dimenzióknak a kísérletei, folyamatai alkotják a **„szakmai” típust**. Ilyen jellegű kezdeményezés, elindított folyamat sok van már a képzés időtartama alatt is, azonban egy-egy hallgató vagy fokozatot már szerzett személy esetében az

ebbe a típusba sorolható kezdeményezések aránya kicsi. Kivételt ez alól csak azok képeznek (ezek száma elenyésző), akik a képzés ideje alatt vagy a program lezárását követően kutatóhelyeken dolgoznak.

Fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy ez a három dimenzió már a PhD képzés időtartama alatt is elemezhető, és attól függően, hogy egy PhD hallgató esetében – az adott konkrét helyzetben – melyik fenti dimenzió határolja be a szakmai tudás térségi hasznosításának egyik vagy másik módját, az egyes megvalósult gyakorlatok beleilleszkednek a három megjelölt dimenzióban formálódó mintázatok (munkahelyi, lebegő, szakmai) valamelyikébe. Könnyebben megfigyelhetők a PhD képzések lezárása utáni térségi beágyazódás mintái. Itt szeretnénk megjegyezni azt, hogy az összegyűjtött anyag feldolgozása során nem foglalkoztunk részletekbe menően a térségen kívüli szakmai beágyazódás mintáival, csupán megjelöltük ahol ilyen változatokat találtunk. Ilyesmire nagyon kevés példa van, ezek olyan esetekben fordulhatnak elő, amikor a témavezető a PhD képzés alatt vagy a képzést követően a hallgatót befogadja saját kutatócsoportjába vagy kutatási programjába úgy, hogy közben a hallgató a térségben marad.

A térségi beágyazódási kísérletek, folyamatok értelmezéséhez az interjúanyagok alapján hét paramétert határoztunk meg, amelyek a térségi beágyazódás elvben lehetséges módozatait jelentik. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az egyes személyek a beágyazódási kísérleteik során korántsem veszik igénybe mind a hétféle lehetőséget. Elemzésünk nem az egyes személyekre, hanem a tudáspotenciál hasznosulásának háromféle típusára irányul. Az elemzés során azt is jelezzük, ha egyik vagy másik típus esetében a beágyazódás valamely paramétere nem kap szerepet, hiszen a térség szemszögéből ennek is jelentősége van. A térségi beágyazódás lehetséges területei (és egyben elemzési paraméterei) a következők:

- Egzisztencia helyzet alakulása (munkahelyszerzés, megélhetési feltételek).
- A tudományág (vagy a téma) művelésének aktuális (az elemzés időpontjában rögzíthető) gyakorlata.
- Szakmai információkhoz való hozzáférés megoldása. Gyakorlat, igények, gondok jellemzése.
- Térségi pozícióból történő szakmai, intézményi, hálózati kapcsolatok építése és hasznosítása. „Hova tartozom... milyen mértékben, milyen eredménnyel”.

- Publikációs tevékenység (igények, publikációs helyek, gyakoriság, gondok).
- A térségi kontextusban termelődő szakmai kihívások, feladatok, aktuális vagy jövőbeli programok.
- Térségi szakmai beágyazódás, ismertség alakulása, társadalmi elfogadottság szintje és módzata, nyilvános szereplések.

Az elemzés során a három típus fontosabb jellemzőit mutatjuk be a fentiekben jelzett hét paraméter szerint. Ezzel az eljárással a tudáspotenciál térségre jellemző három alapvető mintázatát körvonalazzuk. Részletes elemzések külön-külön is végezhetők a hét paraméter kapcsán, erre jelen kutatási program azonban nem vállalkozhatott. Úgy véljük, hogy a tudáspotenciál térségi beágyazódásának a három domináns típusa az ebben a tanulmányban körvonalazott formájában is már lehetőséget kínál a beágyazódási folyamatokat erősítő és szélesítő térségi támogató programok elgondolásához.

5. Módszertan

A kutatási program keretében arra törekedtünk, hogy a PhD képzés során zajló tudás- és kompetencia-felhalmozással, illetve a tudáspotenciál térségi hasznosulásával kapcsolatos minden releváns térségi információt és szakmai tapasztalatot vegyünk számba. Ennek keretében számba vettük a PhD képzéssel kapcsolatos korábbi térségi tapasztalatokat, amelyek egy jelentős része Intézetünk fiatal szakembereket támogató programjaihoz kapcsolódik, más része pedig a térségi konferenciaszereplésekhez és publikációs gyakorlatokhoz kapcsolódó megfigyelés. Összegyűjtöttük és feldolgoztuk a székelyföldi térség 1989 előtti és 1989 utáni tudományos életének helyzetével, alakulásával kapcsolatos szakmai fórumok, vitaanyagok, interjú-sorozatok és publikációk anyagait, illetve az 1989 utáni térségi tudományos szerveződések dokumentumait (térségi kutatóintézet alapítási elképzelések és koncepciók, térségi léptékű hálózati szerveződések), a térségi tudományos kiadók gyakorlata, a tudományos munka megjelenítési módzatai a térségi nyilvánosságban. A PhD képzési programok keretében zajló tudás- és kompetencia-felhalmozás, illetve a térségi beágyazódás mintázatainak elemzése céljából interjú formában tártunk fel 30 PhD képzési életutat és beágyazódási gyakorlatot, ehhez kapcsoltan többszintű adatgyűjtés révén még rekonstruáltunk további 20 esetet. Az interjúk anyagokat kiegészítettük a rendelkezésünkre álló egyéb információkkal, így az interjúk és a kiegészítő anyagok ismeretében lehetőség van arra is, hogy a továbbiakban majd komplex

esettanulmányokat készítsünk. Az elemzési eljárások kidolgozásához és az elemzéshez felhasználtuk az Intézet olyan szakmai anyagait, amelyek a fiatalok térségi munkaerőpiaci helyzetére, illetve a hivatalok és intézmények működési modelljeire vonatkoznak (a munkaerőpiaci vizsgálat keretében a fiatalok és a munkaadók opcióinak, illetve attitűdjeinek elemzése, a lokális önkormányzatok működésével kapcsolatos vizsgálatok, az Intézet által készített megyei kulturális stratégia kapcsolódó elemzései stb.)

A kutatási program legfontosabb anyaggyűjtési modulját az az interjúsorozat jelentette, amelynek révén a PhD képzésben résztvevő, illetve tudományos fokozattal rendelkező fiatal kutatók életpályáit, motivációit, kapcsolatrendszerét, valamint a megszerzett tudás térségi hasznosulási lehetőségeit vettük számba. A kutatási cél elérése érdekében két nagyobb témakörben (életpálya, a személyes tudományművelés helyzete) és azon belül 13 résztémában készítettünk beszélgetéseket PhD képzésben résztvevő/részt vett fiatal kutatókkal.

Témakörök:

- Előzmények (iskolai, családi környezet, pályaválasztás közép és felső szinten)
- MA képzés röviden (ha volt): téma, indoklás
- PhD képzés általában: hol, mikor, milyen indok alapján, motivációk, tervek/célok a képzéssel, képzési terület, a PhD képzés alatti szakmai tevékenység, tapasztalatok és kapcsolatok, konferenciák, általában a szakmai építkezés mikéntje
- A PhD képzés kutatási témája: választás, indoklás, terepmunka/adatgyűjtés, eredmények
- A PhD képzés összefoglaló értelmezése, értékelése (tudásszerzés, szakmai kapcsolatok, intézményi tapasztalatok, kutatómunka)
- Munkahely/intézményi hely a PhD képzés alatt, ennek kapcsolata a tudományos munkával
- Munkahely/intézményi hely a PhD képzés után
- Kutatási lehetőségek (eszközök, források, megbízások, munkatársak)
- Szakmai információk megszerzése (tudományos közlemények, programok, konferenciák). hogyan jut hozzá, korlátok)
- Szakmai kapcsolatrendszer kialakítása és működtetése
- Publikációs lehetőségek, gyakorlatok
- Társadalmi elfogadottság
- Tervek (rövid vagy hosszabb távon), továbblépési lehetőségek

A fenti szerkezet alapján 50 esetet elemeztünk. Az interjúk során rögzített terjedelmes és tartalmas szöveganyag, valamint a témához kapcsolódó egyéb anyaggyűjtés többféle elemzésre kínál lehetőséget.

6. Elemzés

A PhD képzés olyan szakmai kompetenciák egyéni megszerzését kínálja, amelyek az elemzett vidéki térségben (az ilyen fokozatú szakmai képesítések kismértékű térségi arányából következően) egyéni és csoportos jellegű szakmai kompetencia többletnek minősülnek. A térségi kontextushoz viszonyított „többlet” jelleget egyfelől az adja, hogy a térségi lakosság számához vagy a térségi diplomás személyek létszámához viszonyítva a PhD fokozattal rendelkezők aránya alacsony, az egyes intézményekben, szervezetekben, vállalkozásokban (az Egyetemek kivételével) a PhD képzésben való részvétel vagy a fokozattal való rendelkezés egyedi és különleges jelenség. A többlet jelleg azonban abból is adódik, hogy az így szerzett szakmai tudás intézményi integrálására és intézményi hasznosítására ebben a félperiferikus térségben nincsenek kialakult eljárások vagy pozíciók (kivételt természetesen ebben a tekintetben is a térségi egyetemi karok, kihelyezett tagozatok képeznek). A többlet jelleg ezért azt jelenti, hogy a PhD képzés révén szerzett szakmai tudás térségi léptékben olyan potencialitásként van jelen, amely elvben hasznosítható lenne/ lehetne a térség működésében. Az egyetemi oktatáshoz kapcsolódó PhD hallgatók és fokozattal rendelkezők száma nem növekszik (a térségi egyetemi oktatói helyek telítettek), ugyanakkor az egyetemi oktatáshoz nem kapcsolódó PhD hallgatók és doktori fokozattal rendelkezők száma viszont folyamatosan gyarapszik. Ebből következően a PhD képzés során szerzett térségi szakmai potenciál folyamatosan növekszik.

A térségi fejlesztés szemszögéből nem mellékes kérdés az, hogy milyen jellegű ez a szakmai kompetencia többlet, és az sem, hogy ebből milyen mértékben, milyen módon mi hasznosul a térségben. Amint azt fentebb jeleztük, a térségi intézményi-társadalmi szerkezet jellegéből és működési módjából adódóan nem kínál ehhez a képzési szinthez kapcsolható fogadófelületet (munkaköröket, intézményi státusokat, szakmai feladatokat, karrier lehetőségeket), és nem kínál a térség olyan szolgáltatásokat vagy támogatási programokat sem, amelyek ennek a szakmai kompetencia többletnek a karbantartására vagy növelésére törekednének. Ebből adódóan a PhD képzések révén szerezhető szakmai kompetencia többlet társadalmi beágyazódása nehézkes, ellentmondásos és sok esetben kevésbé sikeres folyamat.

Kutatási programunk elsődleges célkitűzése az volt, hogy (1.) minél több egyéni PhD tanulási útvonal ismerete alapján fölvázoljuk a szakmai kompetenciaszerzési folyamat fontosabb típusait, és (2.) megvizsgáljuk a fentiekben jelzett szakmai tudás és kompetencia többlet térségi beágyazódási folyamatainak fontosabb típusait. Mindkét esetben a folyamatok elemzését tekintettük elsődleges célnak, de természetesen arra is figyeltünk, hogy ahol a tanulási vagy társadalmi beágyazódási folyamat lezárult azt is figyelembe vegyük (ez utóbbi a PhD fokozatot szerzett személyek intézményi pozíciószerzésével vagy pozíciómegtartásával hozható kapcsolatba).

6.1. A PhD képzési program kontextusának, folyamatának és tartalmának elemzése

A képzési program kontextusa és folyamata alakulását illetően három típus körvonalazódik:

- Formális teljesítési folyamat
- Tartalmas, a képzési program kínálatával azonosuló teljesítési folyamat
- Akadózó, megszakadó képzési folyamat

Az egyes típusok jellemzői tetten érhetők már a képzési hely, a szakterület kiválasztásában, illetve a témaválasztásban is. Markánsan a képzési folyamat formai és tartalmi elemihez való viszonyulás jelzi az egyik vagy a másik típust. Nem kizárt, hogy egy-egy hallgatót a személyes magatartása alapján egyik vagy másik típus képviselőjének lehet tekinteni, de gyakoribb eset az, hogy egy személy gyakorlatában az egyes típusok jellemzői – változó arányban – mind előfordulnak. Elemzésünk során arra törekedtünk, hogy ideáltípusokat mutassuk be, mivel elemzési programunkban azt a kompetencia többletet igyekszünk fölvázolni, amelyet a PhD képzésben résztvevők/részt vettek halmaza együttesen képvisel, és szakmai javaslataink is a térségben felhalmozott szakmai kompetencia többlet hasznosítására irányulnak.

A PhD képzési programokra általában jellemző tevékenységformákhoz, folyamatokhoz, értelmezésekhez kapcsolódóan öt elemzési területet különítettünk el.

- A PhD képzési programban való belépés és részvétel kontextusa.
- A témaválasztás és a témához való viszonyulás kontextusa, gyakorlata.
- A képzési időszak és a képzési/munkavégzési tartalom jellege, hasznosságának megítélése, interpretációja. A képzési programhoz való viszonyulás.
- Konferencia szereplés és publikálási gyakorlat.

- Szakmai kapcsolatok és kapcsolatépítés, a saját tevékenység interpretációja és/vagy pozicionálási gyakorlata.

A típus fontosabb jellemzőinek ismertetését követően mindhárom típus esetében az öt elemzési terület szerint végezzük a bemutatást.

6.1.1. Formális teljesítési folyamat

A formális teljesítési folyamatot a minél egyszerűbb feladatok vállalása jellemzi. A képzési program követelményeinek való megfelelés, az elvárásokhoz való igazodás, a szabályok betartása alapvető követelményként jelenik meg, de a tényleges teljesítési törekvések csak a kötelezően előírt szint elérését célozzák meg. Ebben a típusban előfordulnak halasztások, pótlások, de azok mindig korrigálódhatnak. Jellemző erre a típusra a kreditszerzés minél egyszerűbb, minél könnyebben teljesíthető változatainak a keresése. A képzési hely választásában olyan település, doktori iskola vagy program kap prioritást, ahol oktató ismerős van. Jellemző a könnyebb teljesítési feltételeket kínáló képzések keresése is. Olyan témaválasztások vannak előtérbe ilyen típus esetén, amelyhez a munkahely vagy valamilyen más térségi keret adatokat vagy elemzésre alkalmas anyagot kínál, vagy az ilyen anyagok könnyebb megszerzését lehetővé teszi. A tanulási anyag kiválasztásában és feldolgozásában a minimumra való törekvés érhető tetten, és ilyen irányultság jellemzi a konferenciaszereplési és publikációs gyakorlatot is. A szakmai kapcsolatépítés nem különösebben fontos, megáll a kutatási vagy dolgozatkészítési feladatok teljesítésénél. A személyi szakmai pozicionálás nem fontos.

Az elemzett célcsoport narratíváiban a formális teljesítési folyamatot jelölő ideáltípus több komponensből tevődik össze. Ezeket a komponenseket, egy-egy résztémán, elemzési dimenzión belül, az interjúalanyok attitűdjein keresztül tudtuk elemezni.

A PhD képzési programban való belépés és részvétel kontextusa:

A formális teljesítési folyamatot jelölő ideáltípus egyik legmeghatározóbb sajátossága a **minél egyszerűbb feladatok vállalása**. Érvényes ez a képzési hely és képzési program kiválasztására is. A kutatómunkához és a doktori képzési programhoz való viszonyulásmódot nagyfokú tudatosság jellemzi. Legtöbb esetben a feladatok vállalása egy olyan formális kerethez igazodik, amit a fiatal kutató a rendelkezésére álló idő, az egyéb (családi és munkahelyi) kötelezettségek, önmagáról alkotott kép, motivációk, illetve a doktori képzési program követelményei alapján szab meg

saját magának. Amennyiben a doktori képzési folyamatot sikeresen záró életpályákat is figyelembe vesszük, a formális teljesítési folyamat ideáltípusához gyakran társul egy jól kiszámítható, biztos karrier, még abban az esetben is, ha ez nem föltétlenül jelenti a kutatómunka továbbvitelét, illetve a képzési folyamatban főlhalmozott kompetenciák teljes mértékű hasznosítását.

A témaválasztás és a témához való viszonyulás kontextusa, gyakorlata:

Az eddig fölvázolt elemzési dimenziókban többször utaltunk arra, hogy a formális teljesítési folyamatot jelölő ideáltípus gyakran társul egy tudatos karriertervezéssel, valamint ismerős, vagy munkahelyen hozzáférhető kutatási anyag által megkönnyített képzési folyamattal. Ezekről a jellemzőktől nem lehet teljesen függetlenül elemezni a kutatott téma tágabb kontextusát, ugyanis például a könnyen hozzáférhető munkaanyag választáshoz értelemszerűen társul az, hogy *a képzési program tananyagából is csak az és annyi kerül hasznosításra, ami a képzési folyamat formális lezárását és a kutatás elvégzését támogatja*. Ennél az ideáltípusnál a kutatott téma gyakran összefüggésben van egy munkahelyi pozíció megtartásával vagy megszerzésével, így az elvégzett munkának, a kutatási témával való foglalkozásnak presztízisértéke van az adott szakmán, térségen és intézményrendszeren belül, tehát nem föltétlenül a tudományágon belül.

A képzési időszak és a képzési/munkavégzési tartalom jellege, hasznosságának megítélése, interpretációja. A képzési programhoz való viszonyulás:

Az elemzett ideáltípusra a képzési program követelményei elemzési dimenzióin belül a képzési program szabályainak betartásához való ragaszkodás jellemző, ami szorosan kapcsolódik az egyszerű feladatok vállalásához. Ez a viszonyulásmód sok esetben egy előírt szintű teljesítési törekvéssel társul, amire ráerősít a doktori képzési programok creditszerzésre alapozó szabályrendszere. A doktori képzési program szigorú követelményrendszerének egyéb (családi és munkahelyi) kötelezettségekkel való összeegyeztetéséből adódóan ennél az ideáltípusnál előfordulhatnak halasztások, pótlások, amelyek minden esetben korrigálódnak. Azokban a narratívákban, amelyeket a formális teljesítési folyamat ideáltípusa dominál, többször előfordulnak a könnyű creditszerzési törekvések.

Mivel az elemzett ideáltípus által dominált narratívákban a képzés elvégzése egy tudatos életpályatervezés részét képezi, jellemző egy olyan képzési hely és program választása, ahol meglévő kapcsoltrendszer (pl. oktató ismerős) támogatja a folya-

matot, esetleg a témaválasztás is munkahelyi, vagy egyéb, kézenfekvő, az interjúalany számára könnyen hozzáférhető anyaghoz kapcsolódik.

Konferencia szereplés és publikálási gyakorlat:

Mivel a fő motivációs tényező ennél az ideáltípusnál nem konkrétan a kutatómunka elvégzése, hanem egy munkahelyi pozíció megszerzése vagy megerősítése, a konferencia szereplést és publikálási gyakorlatot is a minimális erőfeszítés jellemzi, tehát az az elv, hogy annyit dolgozik, amennyi éppen ahhoz szükséges, hogy a képzési program fontosabb mérföldköveinek végére a kötelező feladatok teljesítésre kerüljenek.

A kötelező, formális feladatokon túl, a plusz feladatvállalás kevésbé jellemző erre az ideáltípusra. Összességében az ideáltípust jellemző publikálási és konferenciára járási gyakorlat nehézkesen működik, de ezt értelemszerűen nagymértékben meghatározza a szakterület és a választott téma is.

Szakmai kapcsolatok és kapcsolatépítés, a saját tevékenység interpretációja és/vagy pozícionálási gyakorlata:

A formális teljesítési folyamatot jelölő ideáltípus esetében a szakmai kapcsolatépítés nem prioritás, ugyanis ebben az esetben a legfontosabb a kutatási és dolgozatkészítési feladatok elvégzése, ami meghatározott céllal történik. Ez az attitűd szoros összefüggésben van a képzési programra való jelentkezéssel és a kutatómunka elvégzését meghatározó motivációkkal, és nem lehet a konferenciára járási és publikálási gyakorlattól teljesen függetlenül értelmezni. Tehát azokban a narratívákban, ahol nem fontos a konferenciára járás és a publikálás, értelemszerűen háttérbe szorul a szakmai kapcsolatépítés is. Ez mögött sok esetben az áll, hogy vagy már megvannak a tervezett munkavégzéshez szükséges szakmai kapcsolatok, vagy a kapcsolatépítés egy magától értetődő, energiabefektetést nem föltétlenül igénylő tényezőként van számon tartva a formális teljesítési folyamat ideáltípusa által dominált narratívákban.

Ennél az ideáltípusnál a szakmai kapcsolatépítéshez hasonlóan a személyi szakmai pozícionálás is háttérbe szorul. Többnyire olyan interjúalanyok narratíváiban dominál ez a viszonyulásmód, akik vagy nehezen találják a szakterületükkel, vagy a választott kutatási témájukkal összefüggő kapcsolódási pontokat, vagy ezt egyáltalán nem is tartják fontosnak. Itt a viszonyulásmódot meghatározó legfontosabb tényezőként ismételtelen a doktori programra való jelentkezés motivációit tudjuk megemlíteni, amelyekben nem a doktori munka és téma iránti elkötelezettség a kiemelt tényező.

6.1.2. Tartalmas, a képzési program kínálatával azonosuló teljesítési folyamat

A tartalmas, a képzési program kínálatával azonosuló teljesítési folyamat sokféle formában jelenik meg mindegyik képzési útvonalban, illetve a képzési útvonal minden fázisában. Ennek oka értelemszerűen az, hogy a PhD képzés teljesítését minden jelentkező legalább egy ideig nagyon komolyan veszi, ha pedig az egyéni teljesítési folyamat egy idő után formálissá vagy bizonytalanná, akadozóvá válik akkor is vannak/lesznek olyan fázisok, amelyekben a résztvevők a képzési programmal való azonosulást hosszabb-rövidebb ideig felvállalják. A PhD képzési programmal való azonosulás, a program tartalmas szakmai teljesítésének igénye természetesen a narratívákban is sokféle formában megjelenik. Ez érthető, hiszen amíg a hallgatók benne vannak a képzési programban, addig saját maguk vagy környezetük előtt nem igazán érvelhetnek amellett, hogy nem tartják fontosnak a szakmai feltételeknek való megfelelést. Legfeljebb olyan esetekben, amikor nyíltan felvállalják (bizalmas körben) azt, hogy a képzést csak formálisan kívánják teljesíteni, illetve amikor már nyilvánvalóvá válnak a befejezés nehézségei. Mindennek az eredménye egyfelől az, hogy a tartalmas, a képzési program szakmai kínálatával azonosulás narratív és gyakorlati megnyilvánulásai sok esetben eltérnek egymástól, és az elemzés során célszerű a teljesítés konkrét formáira figyelni. Másfelől pedig azt tapasztalhatjuk, hogy nagyon sok az olyan viselkedési helyzet, amely ideig-óráig a programmal való teljes mértékű azonosulást fejezi ki/hordozza, de ezek a helyzetek és magatartások rövid lefutásúak, ezeknek is van – akárcsak a narratív azonosulás kitüntetett formáinak – valamelyes szerepjátszás jellege.

Annak ellenére, hogy az elemzésben megjelölt dimenziók alapján a célcsoportban vannak olyan esetek, amelyek akár egyedi, személyes példázatait, megtestesítőit is lehetnek az ideáltípushoz társuló magatartásformáknak, fontos ismételt hangsúlyoznunk, hogy egy személy vagy egy életpálya esetében inkább az ideáltípusok keveredését, vagy a folyamat különféle szakaszaiban történő változását figyeltük meg. A tudományos utánpótlás alakulásával kapcsolatos megközelítések általában olyan esetben értékelik ennek az ideáltípusnak a realizációit, ha valaki az ilyen modell szerint viszi végig a képzést és ennek a folyamatnak az eredményeként tudományos kutatás végzésére alkalmassá válik. Elemzésünk szemszögéből azonban minden ilyen jellegű magatartás, viselkedési minta, kezdeményezési kísérlet fontos, még akkor is, ha ezek olyan hallgatók gyakorlatában jelennek meg, akik a képzést

csak formálisan teljesítik vagy akiknél valamilyen oknál fogva később a program teljesítése megszakad. Ennek két oka is van. Minden olyan jellegű magatartás, cselekvés, amely a képzési programmal való azonosulást hordozza a térség számára hasznosítható potenciált jelent. Másfelől pedig az ilyen időleges magatartási minták, cselekvések ismerete lehetővé teheti olyan térségi támogatási folyamatok megtervezését, beindítását, amelyek a képzési programmal való szakmai azonosulás mintáinak számát gyarapítják. Erre azért is van elvben lehetőség, mert a képzési programmal való szakmai azonosulás gyakorlata sok hallgató esetében személyétől független okok miatt válik folyamatjellegűből időszakossá, illetve szakad meg végérvényesen.

A PhD képzési programban való belépés és részvétel kontextusa. Motivációs tényezők:

Az elemzett ideáltípus egyik legfontosabb sajátossága, hogy a motivációs tényezők dominánsan a tanulási időtartam tudatos, föl vállalt meghosszabbításához és a tanári, tudományos pálya tervezéséhez kapcsolódnak. Ezekben a tervekben a PhD képzési programra való jelentkezés egy fontos, ugyanakkor magától értetődő lépés. Erőteljes motivációs tényezőt jelentenek az egyetemi és mesteri képzés alatt tapasztalt szakmai sikerek és jó eredmények, a tudományterület (és nem föltétlenül a kutatott téma) iránti elkötelezettség. A pályatervezést sok esetben az egyetemi és/vagy mesteri képzés alatt megismert tanárok, vagy kiemelten egy tanár ösztönzi és támogatja.

A tanulási pálya általános értelemben vett tervezésében gyakran egy példaértékű családtag, vagy akár általános iskolás, középiskolás tanár játszik meghatározó szerepet.

A tartalmas, a képzési program kínálatával azonosuló teljesítési folyamat ideáltípus esetében gyakran előfordul az, hogy az egyetemi képzés és a doktori képzési programra való jelentkezés között nincs, vagy kevés a szünet. A doktori fokozat megszerzése nem a kutatói pálya megkoronázása, hanem inkább annak a megkezdése. Továbbá gyakran előfordul az is, hogy amennyiben van lehetőség rá, ugyanabban az intézményben folytatódik a tanulás, mint ahol az egyetemi és a mesteri képzésre került sor. Amennyiben az egyetemi és a mesteri képzés intézményében nincs doktori képzési lehetőség, általában a folyamatot támogató tanár által javasolt intézményre esik a választás.

A doktori képzési folyamat indításának egyik legfontosabb körülménye az, hogy a PhD képzés térítéses vagy térítésmentes, valamint a képzési időszak alatti, havi ösztöndíj. Az elemzett ideáltípus által dominált PhD életutakra jellemző a térítésmentes hely megszerzésére irányuló törekvés, valamint az ösztöndíjas státusz.

Kevésbé jellemző az egyéb munkahelyi kötelezettség megléte a képzési időszak alatt, vagy ha ez mégis előfordul, az többnyire kimerül a doktori képzési program által megkövetelt tanítási és adminisztratív feladatok elvégzésében.

A témaválasztás és a témához való viszonyulás kontextusa, gyakorlata:

A doktori képzési helyhez hasonlóan, ennél az ideáltípusnál a kutatási téma választása is többnyire a támogató szaktanár tanácsa alapján történik. Az ideáltípus által dominált narratívákban a tudományterülettel és a tágabb témakörrel való azonosulás nagyon fontos, de azon belül könnyedén történik a változtatás például kutatási résztémák, feladatok kapcsán. Ennél az ideáltípusnál a képzés egy tanulási folyamat. Azok az interjúalanyok, akiket inkább jellemez ez az ideáltípus, probléma nélkül elfogadják a tapasztaltabb szaktanárok véleményét, komolyan veszik a kritikákat, és minden apró, külső meglátást, szakvéleményt igyekeznek beépíteni a munkájukba.

A képzési időszak és a képzési/munkavégzési tartalom jellege, hasznosságának megítélése, interpretációja. A képzési programhoz való viszonyulás:

Az elemzett ideáltípus gyakorlatilag a képzési programhoz való viszonyulásmód elemzési dimenzió alapján kapta az elnevezését, ugyanis jellemző a program kínálatával való teljes azonosulás. Ezt a viszonyulásmódot nagymértékben meghatározzák a fentiekben elemzett tényezők, tehát a témaválasztást és képzési helyválasztást meghatározó szaktanárok, a mesteri és doktori képzés közötti kevés szünet, a program által kínált ösztöndíj lehetőségek és az ehhez kapcsolódó, akár egy munkaköri leírásnak is megfelelő munkavégzés. Ezek a tényezők nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy az ideáltípushoz társuló PhD életutak beágyazódjanak a képzési programba, elsősorban a képzési időszak alatt. Fontos jellemző, hogy a konkrét teljesítési folyamatokban a kötelező elvárások teljesítése mellett szerepet kap az egyéni ambíció is. Ennek jellegzetes formája a többletfeladatok vállalása, az előírt feladatok szakmai teljesítésének egyediesítésére való törekvés, választási lehetőség esetén a magasabb szakmai értéket vagy a több munkát igénylő feladat melletti elkötelezettség.

Konferencia szereplés és publikálási gyakorlat:

Mivel ennél az ideáltípusnál az egyik legfontosabb motivációs tényező a tanári, és/vagy kutatói pálya tervezése, jellemző a komoly kutatómunka végzése. Ehhez értelemszerűen társul egy olyan attitűd, amelyben nagyon fontos a konferencia

szereplés és a publikálási gyakorlat, ami a munka különböző fázisainak lezárására és megmutatására, visszajelzésekre is lehetőséget biztosít. A tartalmas, a képzési program kínálatával azonosuló teljesítési folyamat ideáltípus esetében nagyon sok idő- és energiabefektetéssel jár egy konferenciára való felkészülés vagy egy tanulmány elkészítése. A cél nem csak a kreditszerzés, vagy a dolgozat elkészítésének támogatása, de értelemszerűen ezek is nagyon fontos szempontok egy-egy résztéma kidolgozása esetén. Azt, hogy a publikálási és konferenciára járási gyakorlat mennyire működik könnyedén (lehetőségek, térbeli távolságok, az alkalmak gyakorisága), nagymértékben meghatározza a szakterület és a választott téma is, de ettől függetlenül a konferencia szerepléshez és publikáláshoz való pozitív hozzáállás egyértelműen az ideáltípus egyik legfontosabb sajátossága.

Szakmai kapcsolatok és kapcsolatépítés, a saját tevékenység interpretációja és/vagy pozícionálási gyakorlata:

A tartalmas teljesítési folyamatot jelölő ideáltípus esetében a formális teljesítésre törekvő ideáltípushoz képest nagyon fontosak a szakmai kapcsolatok, annak ellenére, hogy a tudatosan tervezett kapcsolatépítésre kevés figyelem irányul. Azt lehet mondani, hogy a konferencia szereplés és publikálási gyakorlat velejárójaként van számon tartva a kapcsolatépítés, de ez nem minden esetben működik ennyire magától értetődően.

Az ideáltípus által dominált PhD pályákban gyakran előfordul az, hogy a fiatal kutató a támogató szaktanár, vagy témavezető kapcsolati hálójába automatikusan bekerül. Ennek megvannak az előnyei és a hátrányai, lehetőségei és korlátai egyaránt.

6.1.3. Akadozó, megszakadó képzési folyamat

Harmadik, különálló ideáltípust jelöl az akadozó, megszakadó képzési folyamat. Fontos megjegyeznünk, hogy az akadozás, vagy akár a megszakítás sok képzési életútban, akár kezdetben más ideáltípusok által dominált folyamatban is előfordul. Ennek az ideáltípusnak a fontosabb sajátosságait leginkább a lezárult, vagy félbe hagyott PhD folyamatok elemzése által tudtuk megragadni. Ugyanakkor a képzésben lévő személyek és narratívák esetében is beazonosíthatók az ideáltípus meghatározó jegyei. Jellemző erre a típusra, hogy a képzési programot a családi vagy a munkahelyi érdek/kötelezettség menet közben egyre gyakrabban fölülírja. Nem utolsósorban pedig ennél a típusnál érzékelhető leginkább a tervek és képességek, vagy a tervek és

a lehetőségek közti meg nem felelés. Ennek a típusnak a konkrét mintái többnyire olyan képzési életutakban fordulnak elő, amelyeknek végkimenete sikertelen. Az ilyen képzési útvonalak megítélése a doktori programok, illetve a térségi tudományos utánpótlás alakulását elemző megközelítések számára egyértelműen negatív. Témánk szempontjából (a vidéki térségben felhalmozódó tudáspotenciál nagysága, jellege és működése) azonban ez a típus sem jelentéktelen, hiszen számtalan olyan szakmai terméket hoz létre, amely gazdagítja a térségi tudáspotenciált, és a képzési életút hosszabb-rövidebb lefutása alatt sokféle módon járulhat hozzá a tudás és szakmai potenciál térségi megjelenítéséhez is. Nem utolsó sorban ennek a típusnak az ismerete támpontokat adhat olyan támogatási programok számára, amelyek hatására a képzési útvonalak tartama növekedhet, az akadozó folyamatok gördülékenyebbé válhatnak, és a véglegesen megszakadó képzési útvonalak száma csökkenhet. A szakmai támogatási esélyeket növelheti az a tény, hogy azok a hallgatók, akiknek a képzési útvonalában ennek a típusnak a jegyei gyakoribbak azok a képzési program folyamata során fokozatosan és egyre jobban elkülönülnek a többiekétől, egyénileg próbálják kezelni a helyzetüket, teljesítési gondjaikat elhallgatják vagy restellik, és ezzel az önkéntes elszigetelődéssel még nehezebb helyzetbe lávírozzák magukat. Nem kizárt, hogy a személyre szabott szakmai segítség jelentős szerepet játszhatna a képzési útvonal gördülékenyebbé tételében.

A PhD képzési programban való belépés és részvétel kontextusa:

A képzési programba való bejelentkezés tervezési fázisában vagy a program indulásánál ennek a típusnak a jellemzői még explicit módon nem látszanak. Ennek háromféle oka is lehet. Egyfelől az, hogy ha vannak is az ehhez a típushoz sorolható magatartási modelleket hordozó jelöltek, bizonytalanságaikat, a program teljesítésével kapcsolatos kételyeiket az induláskor nem fogalmazzák meg (legfeljebb csak maguknak vagy nagyon bizalmas körben), hiszen ezzel a felvétel sikerét veszélyeztetnék. A másik ok a PhD képzésre jelentkezők szakmai képességeihez kapcsolódik. A doktori iskolák növekvő száma, a képzési lehetőségek bővülése ahhoz vezet, hogy felvételnél nem mindig kerül alapos mérlegelésre a jelentkezők szakmai alkalmassága. A doktori programok részéről gyakori az olyan álláspont, hogy esélyt kell adni a jelentkezőknek a hiányosságok menet közbeni ledolgozására. A képzési útvonal időszaki megtöréséhez vagy akár végleges megszakadásához vezethet az, hogy menet közben bizonyosodik be a hallgató szakmai alkalmatlansága. Nem utolsó sorban

előállhat az a helyzet is – az általunk elemzett vidéki térség több ilyen helyzetet is generált –, hogy a képzési programra jelentkező személy rajta kívül álló okok miatt kényszerül részleges teljesítésre, halasztásra vagy akár a program végleges felfüggesztésére. Különösen olyan esetekben találkozunk ebbe az ideáltípusba sorolható magatartásokkal, amikor a PhD képzési útvonal és valamilyen munkahelyi tevékenység időben és munkaterhelésben teljes mértékben egybeesik.

Az ilyen jellegű képzési életutakban a PhD fokozat egyfajta személyes önmegvalósítási folyamat része, előfordulhat az is, hogy a fokozat megszerzésével a pályaváltás a fő cél. A fő motivációs tényezőktől függetlenül ebben a folyamatban a PhD fokozat megszerzése képezi a legfőbb értéket, és nem konkrétan a tanulási, képzési folyamatban való részvétel. Az ilyen értékbeli, hangsúlybeli eltolódás megnöveli az esélyét annak, hogy a képzési útvonal folyamatba törések, szünetek keletkezzenek.

A témaválasztás és a témához való viszonyulás kontextusa, gyakorlata:

Ez a típus már korán felismerhető (vagy gyanítható) abban a vonatkozásban, hogy a témaválasztás nem egyszerű feladat. Már ebben a fázisban megjelenhet a bizonytalanság, ami abból fakad, hogy a jelentkező elsősorban nem szakmai munkát, hanem diplomaszerezést tervez, és ebből adódóan gondot jelent számára a szakmai téma részletekbe menő átgondolása, kivitelezési tervének elkészítése. Ebből következően a menetközbeni témaváltás is gyakran előfordul. A doktori programok általában elég rugalmasak abból a szempontból, hogy az ilyen esetekben hosszabbítást, vagy akár témaváltást is lehetővé tesznek. Az ilyen lehetőségek kihasználása nagyon gyakori az elemzett ideáltípushoz kapcsolható PhD életutakban. További fontos jellemzője ennek a típusnak, hogy a hallgatók az adatgyűjtésben, az adatfeldolgozásban az egyszerű, rutinszerűen kezelhető megoldásokat keresik, szívesen hagyatkoznak már összegyűjtött anyagokra, a feldolgozásban inkább az anyagok bemutatása dominál az elemzés és az értelmezés helyett. A szakmai kontextus felvázolásában szívesebben hagyatkoznak térségi kutatásokra, mint a szélesebb körű tudományos anyagokra. A kutatott témák elméleti alapozása általában formális.

A képzési időszak és a képzési/munkavégzési tartalom jellege, hasznosságának megítélése, interpretációja. A képzési programhoz való viszonyulás:

Erre a típusra általában jellemző a teljesítési hiányok halmozódása, az időkrízis, a program által lehetővé tett hosszabbítások igénylése. Az elemzett ideáltípus egyik sajátossága az, hogy a képzési program fontosságát felülírja a családi, munkahelyi és

egyéb érdek. Tehát ez az ideáltípus olyan PhD életutakban van jelen markánsan, amelyekben a képzési folyamatot nem föltétlenül támogatja ösztöndíj és erős kapcsolati hálózat, az önfenntartás érdekében pedig az egyén gyakran a tudományterülettől és a kutatási témától teljesen független munkát végez.

A másfajta kötelezettségek, valamint az, hogy a képzési folyamat fontossága hátrább van a prioritási listán, azt eredményezi, hogy a PhD programok követelményeinek való megfelelés, a creditszerzések és egyéb teljesítések nehézkesen működnek. Továbbá ebben az esetben fordulnak elő gyakran az időkezelési problémák. Ebből adódóan, gyakran nehezen, vagy egyáltalán nem pótolható hiányok halmozódnak fel. Általában elmondható, hogy a program egészére vagy az egyes részfeladatokra irányuló interpretációk ambivalensek: formálisan elismerik és hangsúlyozzák a program szakmai és adminisztratív követelményeinek autoritását, informálisan azonban távolságtartók vagy egyenesen kritikusak. Túlterheltségre, túlbonyolítottságra hivatkoznak, illetve megkérdőjelezzik egyes feladatok szakmai hasznosságát, funkcionalitását. Önkritikával, a személyes tényezők szerepének beismerésével csak akkor találkozunk, ha olyan objektív tényezők okozzák az akadozó teljesítést, mint a munkahelyi kötelezettségek, a családi feltételek vagy egyéb objektívnek nevezhető okok. A teljesítéssel kapcsolatos gondokat inkább a képzési program egészére (nem oktatókra vagy tárgyakra) hárítják. A képzési program egészével kapcsolatos narratív distanciatermelés a képzési útvonal során fokozódik, erről lehet a leginkább felismerni egy-egy hallgató esetében azt, hogy a képzés befejezésre számítani lehet, de a dolgozat elkészítésére már kevésbé.

Konferencia szereplés és publikálási gyakorlat:

Ennek a típusnak a jellemzői a publikációs gyakorlatban explicit módon jelentkeznek. A PhD képzésben résztvevők csak minimális publikációt terveznek, és azok tekintetében is rendszerint lemaradást halmoznak fel. Publikációs tervek, javaslatok, kísérletek természetesen vannak, de gyakori, hogy a kísérlet menet közben leáll. Gyakran megfigyelhető ugyanannak a szakmai anyagnak a kisebb-nagyobb változtatásokkal való újraközlése. A publikációs gyakorlatban a szándék kinyilvánításával találkozunk, a kézirat viszont sok esetben késlekedik, vagy nem készül el (rosszabb esetben nem éri el a publikálhatóság színvonalát). A szakmai rendezvényeken való részvételre jellemző példa a konferenciára való bejelentkezés majd ez követően az előadástól való visszalépés. Ezen a téren is gyakori egy téma ismételt bemutatása.

Szakmai kapcsolatok és kapcsolatépítés, a saját tevékenység interpretációja és/vagy pozicionálási gyakorlata:

Erre a típusra az jellemző, hogy a szakmai kapcsolatok száma és szerepe már induláskor kisebb az átlagnál, és akadozó, halasztásokkal tűzdelt képzési útvonal esetén ezek is fokozatosan veszítenek szerepükből. Ennek oka nyilván az, hogy ilyen esetekben a képzési útvonal menedzselése (szinten tartása) a fontos, emellett minden más célkitűzés és feladat másodlagos vagy egyenesen jelentéktelen. A saját tevékenység és saját szerep interpretációja – amint erre fentebb már utaltunk – visszafogott, a narratívákban meg sem jelenik (legfeljebb bizalmas körben az, hogy „nehezen mennek, akadoznak a dolgok”. Ugyanez mondható el a szakmai pozicionálásról is. Mivel a képzési útvonal teljesítse a hallgató számára bizonytalan, illetve a képzési programot már sok esetben eleve csak diplomaszerzési célokból választotta, a térségi szakmai pozicionálás igénye, lehetősége nem merül fel.

6.2. A szakmai és társadalmi beágyazódás állapotának feltérképezése

A PhD képzési programokban megszerzett szakmai tudás egyéni hasznosulási módozatainak, az ezzel kapcsolatos személyi kísérleteknek a vizsgált térségben sokféle változata van. A térségi intézményi szerkezet nem kínál kereteket a státusz, illetve a PhD tudásszint befogadására. A PhD programok hallgatói és végzettjei egyéni utakat keresnek, az esetek többségében olyan munkahelyeket, amelyek részben legalább lehetővé teszik a tudományos munka végzését is. Ebben a szakmai programban azonban elsősorban arra törekedtünk, hogy a térségben felhalmozott tudáspotenciál egészének a beágyazódási modelljeit határozzuk meg. Tereptapasztalatok alapján három alapvető hasznosulási típust körvonalazhatunk, az egyes személyek esetében mindenik típusból van valamennyi. Ez a három hasznosulási típus tulajdonképpen három elemzési dimenziót határol körül, ebben a három keretben további részelemzések sora végezhető. Az alábbiakban röviden ismertetjük a három típust, majd egyenként részletesebben elemezzük azokat.

a. Munkahelyi típus

Ennek a típusnak az esetében a tudáspotenciál társadalmi beágyazódásának mintáit a PhD képzés révén megszerezhető, de nem a képzés tartalmához kapcsolódó hivatali vagy egyéb új munkahely paraméterei, működési módozatai határolják be. A térségi hasznosulása fontosabb mintái: az intézményvezetői pozíciók PhD

képzéssel való legitimálása, nem kifejezetten tudományos fórumokon a személyes pozíció hangsúlyos kiemelése, a hivatali autoritás érvényesítése, a térségen kívüli hivatali-intézményi kapcsolatok kezelése, a médiában való szereplés nyomatékosítása stb. A PhD képzés és általa képviselt szakmai kompetencia a térségi elitpozíció építésének és működtetésének eszközeként jelenik meg.

b. A lebegő tudás típusa

Ennél a típusnál a hasznosulásnak nincsenek meghatározó jellegű vagy referencia jellegű térségi keretei. A hasznosulások alkalmi és személyes döntések alapján alakulnak ki (vagy nem is alakulnak ki). A beágyazódást kezdeményezések, próbálkozások, törekvések sorozta jelzi, a szakmai tudás hordozói keresik tudásuk térségi megjelenítésének módjait. Abban az esetben is lebegő tudásról beszélhetünk, amikor a szakmai potenciál rendelkezésre áll, de valamilyen oknál fogva hasznosítási kísérletekre nem is kerül sor.

c. Szakmai típus

Ebben a modellben a képzés során megszerzett tudáspotenciál programszerűen, a tudományművelés szakmai kritériumai mentén keresi (és találja meg részben vagy egészében) a térségi helyét, szerepét. Ilyen jellegű kezdeményezés, elindított folyamat sok van már a képzés időtartama alatt is. De egy hallgatóra vagy fokozatot szerzett személyre vetítve az ebbe a típusba sorolható kezdeményezések aránya kicsi. Kivételt azok képeznek, akik a képzés ideje alatt vagy a program lezárását követően kutatóhelyeken dolgoznak.

A fentiekben megjelölt három típus már a PhD képzés időtartama alatt is elemezhető. A PhD képzések lezárása után a térségi beágyazódás mintái könnyebben megfigyelhetők.

A térségi beágyazódás értelmezéséhez hét paramétert határoztunk meg. Az egyes személyek a beágyazódási kísérleteik során korántsem veszik igénybe mind a hétféle lehetőséget. Elemzésünk nem az egyes személyekre, hanem a tudáspotenciál hasznosulásának háromféle típusára irányul.

Elemzési paraméterek

- Egzisztencia helyzet alakulása (munkahelyszerzés, megélhetési feltételek).
- A tudományág (vagy a téma) művelésének aktuális (az elemzés időpontjában rögzíthető) gyakorlata.

- Szakmai információkhoz való hozzáférés megoldása. Gyakorlat, igények, gondok jellemzése.
- Térségi pozícióból történő szakmai, intézményi, hálózati kapcsolatok építése és hasznosítása. „Hova tartozom... milyen mértékben, milyen eredménnyel”.
- Publikációs tevékenység (igények, publikációs helyek, gyakoriság, gondok).
- A térségi kontextusban termelődő szakmai kihívások, feladatok, aktuális vagy jövőbeli programok.
- Térségi szakmai beágyazódás, ismertség alakulása, társadalmi elfogadottság szintje és módzata, nyilvános szereplések.

6.2.1. A tudáspotenciál térségi beágyazódásának munkahelyi típusa.

Munkahelyi pozíció megerősítése vagy megszerzése

Ebben a beágyazódási típusban a fokozat megszerzése szoros összefüggésben van az egzisztencia helyzet (intézményi pozíció) alakulásával/javulásával, alakítási/javítási szándékával. A doktori fokozathoz és a diplomához ebben az esetben értelemszerűen társul egy magasabb fokú munkahelyszerzési lehetőség, vagy egy meglévő munkahelyi pozíciónak a megerősítése, ami a megélhetési feltételek javítását célozza meg. A fokozat megszerzésének anyagi és státusz vonzata tehát fontos motivációs tényező. Ebben a beágyazódási típusban a fiatal/pályakezdő kutató hajlandó arra, hogy anyagilag is befektessen a fokozatszerzésbe. Az, hogy egy képzési programban ingyenes helyre jut be vagy sem, vagy az, hogy kap ösztöndíjat vagy sem, nem döntő tényezők.

A választott tudományág művelésének gyakorlata és sok esetben a téma is kapcsolódik a megerősítendő vagy megszerzendő munkahelyi pozícióhoz, amiből egyértelműen látszik, hogy a munkahelyi egyéb feladatoknak van/lesz prioritása. A doktori képzésekhez kapcsolódó feladatok elvégzése és a követelményeknek való megfelelés formális, másodlagos dolog, ami a fokozatszerzéshez szükséges. Annak ellenére, hogy a formális feladatok kellő komolysággal vannak kezelve, a tudáspotenciál térségi beágyazódásának munkahelyi típusát erősítő PhD életutakban nem igazán fontos, hogy mi történik menet közben, amennyiben az nem akadályozza a folyamatot és a fő cél elérését. Gyakran előfordul, hogy a tervezett pozícióba kerüléssel a szakmai tevékenység jelentősen lelassul, majd a későbbiekben akár meg is áll. Ez nagymértékben függ attól, hogy az adott munkahely típusa, intézménye mekkora teret enged a tudományos tevékenységnek, az egyén tudja-e valamilyen formában

hasznosítani (akár a pozíció legitimálására) az ilyen jellegű érdeklődés és munka eredményeit. Az esetek többségében a képzés befejeztével a tudományos tevékenység fokozatosan leépül.

Az elemzett beágyazódási típusban a szakmai információkhoz való hozzáférés gyakorlatát többnyire a fokozatszerzéshez szükséges minimum jellemzi, különösen a képzés ideje alatt. A pozícióba kerüléssel ez még inkább háttérbe szorul, elsősorban az időhiány és az egyéb elfoglaltságok következtében, és nem amiatt, hogy nem lenne rá igény. Gyakran előfordul, hogy a PhD hallgatók a különféle levelezőlistákon, médiafelületeken beérkező szakmai információk passzív befogadói, tehát szívesen elolvasnak minden könnyen beérkező, az érdeklődési körüknek megfelelő információt, de amennyiben az információszerzés sok energia- és időbefektetéssel jár, inkább lemondanak róla. Ezzel magyarázható az is, hogy ebben a típusban többnyire a térségi pozícióból történő szakmai, intézményi kapcsolatok építése és helyi szakmai testületekbe való belépés jellemző, tehát az adott társadalmi-földrajzi térben könnyen, időben gyorsan elérhető, a szakmai munka formális folytatására teret engedő megoldások választása. A doktori folyamatban és azután sem elsődleges a kapcsolatépítés, de nem zárkózik el ettől. Ez függ attól is, hogy egy pozíció megszerzése vagy megerősítése a cél. Amennyiben az előbbi, előfordulhat, hogy tudatosabban építi a kapcsolatokat, olyan térségi rendezvényeken vesz részt és olyan szakmai feladatokat vállal el, amelyek a tervezett karrier építését támogatják.

A konferencia szereplés és publikálás a doktori folyamatban előírt követelményeknek megfelelően történik. Azon felül, vagy a folyamat lezárása után csak elvétve fordul elő, és többnyire térségi kiadványokban, felületeken. Az erre a típusra jellemző magatartásokban nem kap jelentős teret a térségi szakmai kontextusba való programszerű beilleszkedés, a figyelem elsősorban a munkahelyi pozícióból eredő feladatokra és kihívásokra irányul. Ennél a típusnál gyakori a térségi szerepépítés, a nyilvános szereplés, azonban ezek azonban tartalmukban, helyszíneikben, gyakoriságukban elsősorban a hivatali pozícióhoz kapcsolódnak, és nem a PhD fokozat vagy tudástöbblet megjelenítéséhez. Markerként, szimbolikus elemként mindig fontos ilyen helyzetekben a fokozat említése/használata, de ennek a funkciója az, hogy az intézményi pozíció megszerzését vagy birtoklását a környezet irányába legitimálja. A környezet tudomásul veszi a tudományos címet, de a környezet viszonyulása nem a PhD címhez vagy a szakmai kompetenciához kapcsolódik, hanem az intézményi pozícióhoz.

6.2.2. A tudáspotenciál társadalmi beágyazódásának lebegő típusa

A tudáspotenciál társadalmi beágyazódásának lebegő típusára jellemző az, hogy a PhD képzés választása a tanulási folyamat, a szakmai tevékenység meghosszabbítására való törekvéssel társul. Az egzisztencia helyzet alakulása szempontjából a motivációk között csak távlati célként szerepel (ha szerepel) egy oktatói vagy kutatói állás megszerzése, de általában nincsenek tudatosan számba véve az ilyen jellegű pozíciók megszerzésének térségi feltételei. A típus sajátosságait erősítő esetekre jellemző, hogy a folyamat elindításához kevés energia befektetés szükséges, magától értetődő lépés, de a folyamat közben a doktoranduszok már sok időt és energiát áldoznak a munkavégzésre, nagyon komolyan veszik a munkát. Elkötelezettek a tudományterület iránt és különösen a képzési időszak alatt, a formális kötelezettségeken felül is nagyon sokat publikálnak, sok konferenciára járnak, többféle ösztöndíj lehetőséget kihasználnak, és ennek a nagymértékű elkötelezettségnek és aktivitásnak köszönhetően, általában a tanáraik szakmai támogatását is élvezhetik. A tudományág művelésének gyakorlatát a doktori képzési folyamatban az jellemzi, hogy az egyének figyelik a lehetőségeket, menetközben látják, hogy körülbelül hogyan lehet hasznosítani a fokozatot és a megszerzett tudást, de ez sok esetben elmarad. Van, amikor véletlenszerűen alakulnak a dolgok, és nagymértékű a tanártól, témavezetőtől való függőség. Tehát ha a tanár nem figyel rá kiemelten (és a sok diák miatt ez gyakran előfordul), az nagymértékben meghatározza ezt a „lebegést”. Ilyenkor válik hátránnyá az, ha egy témavezető kapcsolatrendszerén túl nem, vagy kevésbé történik kapcsolatépítés, szakmai információkhoz való hozzáférés.

A szakmai kompetencia elmaradó hasznosulása szempontjából talán ez a legproblémásabb eset, ez a legnagyobb „veszteség”. Azt, hogy a megszerzett, felhalmozott tudás lebeg, gyakran megelőzi a képzési program helyéről, városából való elköltözés, a kiépített szakmai hálózattól való térbeli eltávolodás, az, hogy a lakhelyhez közel nincs lehetőség a kedvelt, nagyra értékelt tudomány művelésére, nincs szabad állás, sok álláslehetőség, nem megfizetett, stb. Ez nagyon szakterület-függő.

Erre a típusra jellemző, hogy minden térségi szakmai, intézményi, hálózati kapcsolatot mérlegel, amiről tudomást szerez. Szándéka szerint nem csak a formális kapcsolódást tartja fontosnak, hanem a tartalmi-funkcionális integrálódás igénye is megjelenik. A saját tudását, szakmai kompetenciáját kívánja belevinni az általa megismert vagy szerveződő térségi struktúrákba. Ez azonban a gyakorlatban nagyon ritkán sikerül, többnyire csak szándék marad. Ennek a magatartásnak a része az is,

hogy a térségben szakmai feladatokat, kihívásokat keres, vagy ilyenek teljesítésébe szívesen bekapcsolódik. A térségi szakmai beágyazódást fontosnak tartja. Tudatában van saját tudástöbbletének, de nem állnak rendelkezésre igénybe vehető, kialakított térségi beágyazódási csatornák. A PhD képzés során szerzett tudástöbblet és szakmai kompetencia térségi hasznosításának ilyen kísérletei gyakoriak, de ugyanakkor alkalmi, efemer, alapvetően személyes jellegűek, és többnyire rövid lefutásúak. Ennek a típusnak a jegyei már a képzés során is megmutatkoznak, a képzés befejezését követő években gyakran tapasztalhatóak, olyan munkahelyek megszerzése után, amelyek a szakmai képzettségtől eltérnek, a térségi beágyazódásra törekvő egyéni kezdeményezések fokozatosan leépülhetnek. A típus alapvető jellemzője az, hogy a tudástöbblet és a szakmai kompetencia térségi helykeresése folyamatos egyéni kísérletezés formájában zajlik, de a tudástöbblet és a térségi kontextus nem – vagy csak nagyon nehezen – találja meg egymást, ez utóbbi esetben is csak rövid időre és alkalmi jelleggel.

6.2.3. A tudáspotenciál térségi beágyazódásának szakmai típusa

Ez a típus nagyon sok vonatkozásban hasonlít az előző típusra, az előző típus jegyeit majdnem kivétel nélkül ez a típus is hordozza. Nagyon lényeges különbség azonban az, hogy ennél a típusnál a beágyazódásnak nem az alkalmi, személyi, rövid lefutású kísérleteit látjuk, hanem tudatos és programszerű magatartásokat. A beágyazódást célzó szándékhoz konkrét integrálódási lépések kapcsolódnak. Az egzisztenciális helyzet rendezésével kapcsolatos magatartásokban a szakmai munkavégzés kritériuma van első helyen, még akkor is, ha rövidtávon nem látszik erre alkalmas munkahely. A tudás felhalmozási, a kompetenciaszerzési törekvések (már a képzés idején is) a szakmai munkavégzés begyakorlását célozzák. Nagy hangsúlyt fektetnek a tanulás és a doktori program egyéb követelményeinek teljesítése mellett az egyéni jellegű szakmai információszerzésre, a pályázatokra, esetenként megjelenik a szakmai hálózatokba való bekapcsolódás igénye. Ezt a törekvést látjuk a publikációs gyakorlatban és a konferenciákra való jelentkezőkben is. Térségi vonatkozásban nem a formális, alkalmi kapcsolódási lehetőségeket keresik, hanem a stabil együttműködési formákat, amelyek lehetőséget kínálnak egyéni szakmai programok, termékek előállítására. A térségi alkalmi beágyazódási kínálatokhoz való igazodás helyett/mellett a tudatos szerepépítés, a szakmai és a nyilvános térben való pozícionálás is szerepet kap. Ennek érdekében többek között könyvkiadásra is vállalkozik,

vagy saját könyvbemutatót szervez, térségi ismeretterjesztő előadásokra is vállalkozik, szervezetek és intézmények programjaiba próbál bekapcsolódni. Szakmai eredményeit adatbázisokban is megjeleníti, fontosnak tartja az idegen nyelvű szakirodalomban való tájékozódást. A térségi és a szélesebb körű szakmai beágyazódásra való törekvést jelzi az, hogy elkötelezett a tudományterület és a térség iránt, fontosnak tartja a csoportos projektekben való részvételt, a PhD téma mellett több téma iránt is érdeklődik, fontosnak tartja az interdiszciplinaritást. Párhuzamosan több feladatot is elvállal, több lábon állásra való törekvés jellemzi. Tevékenységére jellemző a folyamatos tanulás, a fejlődésre, tanulásra, új ismeretekre való nyitottság, tudatában van annak, hogy a térséghez tartozást ki kell egészíteni a térségen kívüli szakmai hálózatokhoz való kapcsolódással. A beágyazódási lehetőségekkel ő is kísérletezik, mint a „lebegő” típus, de ebben a kísérletezésben céltudatosság, programszerűség és szelektálás van.

7. Javaslatok

7.1. Kiindulópontok

Az elemzés során a tudáspotenciál felhalmozásának három típusát körvonalaztuk, illetve a tudáspotenciál térségi beágyazódásnak szintén három típusát. Természetesen adódik a kérdés, hogy a két tipológia egymásra vetíthető-e, a szakmai tudás felhalmozásának melyik típusa melyik térségi hasznosulási típussal társul gyakrabban. Ezek a társulások jelezhetik számunkra, hogy a PhD képzési programoknak milyen szerepük van, milyen szerepük lehet a térség működésében. Két esetben látunk szorosabb összefüggést. Egyfelől azt, hogy a képzési programok formális teljesítésének típusa a társadalmi beágyazódás azon típusával korrelál, amely a képzés tartalmától eltérő munkahelyi pozíciók megszerzését tartja fontosnak. A két típus egymáshoz kapcsolódása mennyiségi mutatókkal is igazolható, de ennél fontosabbnak mutatkozik a funkcionális összekapcsolódás. Az összekapcsolódás második esetét egyfelől a képzési programmal való szakmai azonosulás típusa, és a tudáspotenciál lebegő státusa alkotja. Ez egyértelműen arra utal, hogy a tudásfelhalmozási folyamatot legkomolyabban vevő hallgató magatartások és gyakorlatok párosulnak leginkább a megszerzett szakmai tudás térségi hasznosítási gondjaival.

Mindkét összekapcsolódás összefügg a térségi elitpozíciók és elitmunkahelyek mai helyzetével. Az első összefüggés arra a tendenciára utal, hogy a PhD képzés

rövidebb utat nyit magasabb elitpozíciók megszerzése fele, mint az egyébként ismert és megszokott térségi csatornák, érdemes a doktori képzés formai követelményeinek teljesítésére vállalkozni akár a már elért vezetői pozíciók megszilárdítása, akár újabb pozíció megszerzése érdekében. A második összefüggés pedig arra utal, hogy a térségi társadalmi-intézményi szerkezet továbbra sem kínál számottevő mennyiségben olyan fogadófelületet a PhD szintű szakmai potenciál számára, amely a térségi elitpozíciók jelenlegi szintje fölött van/lehet. (Kivételt nyilván a térségben működő egyetemek képeznek, de ezek – mint korábban jeleztük – telítettek).

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a térségben felhalmozódó szakmai tudástöbblet térségi befogadására jelenleg és közeljövőben NEM EREDMÉNYES MEGOLDÁS az intézményekbe, hivatalokba, gazdasági társaságokba való integrálódás. Ha adódnak is munkahelyek, akkor azok intézményesen (a státus szintjén) nem értékelik a PhD fokozatot, illetve a munkahely keretében nem kínálnak teret a PhD szintű szakmai tudásnak és kompetenciáknak. Ha a PhD képzés által termelt térségi tudástöbblet a térség számára fontos, akkor alternatív beágyazódási módokat kell kidolgozni, alkalmazni és támogatni. A térségi vezetők által többször is reklámozott „jöjjenek haza a fiatal szakemberek” program (lakásbiztosítás, munkahely biztosítás), vagy „alkalmazzunk a térségi intézményekben, térségben végzett vagy visszaköltözött fiatalokat” program az egyének szintjén jelenthet fontos egzisztenciális támogatást, de a szakmai státusz és a tudástöbblet térségi beágyazódásához ez nagyon kevés. A tudástöbblet térségi beágyazódása – amint azt az elemzésből láthattuk – többszintű, komplex folyamat, amelynek a vidéki térségben való professzionális menedzselése, a térségi struktúrákba való tartós és intézményes beágyazása jóval meghaladja a tudástöbblettel rendelkező fiatalok erejét és lehetőségeit.

A kutatási programunk eredményei nyomán megfogalmazható javaslatok elsősorban a téma térségi társadalmi tematizációját szolgálják, elindíthatnak olyan párbeszédet a témában érintett térségi intézményi-szakmai szereplők körében, amely elvezethet tényleges támogatási programok tervezéséhez és elindításához. Javasataink ebben az értelemben „programlehetőségek”, amelyek ebben a vidéki térségben elvben kivitelezhetők, a feltételek adottak, megtervezésük és bevezetésük előtt azonban egyelőre számos korlát áll, és okkal feltételezhetjük, hogy térségen kívüli szakmai-intézményes szereplő kezdeményezése, részvétele, indulási támogatása nélküli ezek a programlehetőségek a közeljövőben nem fognak konkretizálódni.

7.2. Koncipiálási, tervezési szempontok

Elemzési eredményeink és térségi tapasztalataink szerint a PhD programokban szerzett térségi tudástöbblet beágyazódását támogató programok tervezésében és kialakításában az alábbi szempontokat mindenképpen érdemes mérlegelni, figyelembe venni.

- A PhD képzésben résztvevő vagy a képzést már befejezett személyek egyéni munkahelyszerzési kísérleteinek támogatása mellett legalább ilyen érdemes külön nevesített célként megjelölni a tudáspotenciál térségi hasznosítását. Ez egyrészt növelheti a PhD képzést választók életpályamodelljének és személyének (közvetve a magasabb szintű szakmai tudásnak) a térségi társadalmi legitimációját, másrészt pedig megnyitja az utat a munkahelyszerzésen túlmutató beágyazódási formáknak.
- A térségi beágyazódást támogató programoknak ki kell terjedniük a képzési (tudás felhalmozási) időszakra és folyamatokra is, nem csak akkortól válik fontossá a téma, amikor valaki elvégezte a képzési programot.
- Ezeknek a támogató programokban minden egyes képzési útvonalra figyelniük kell, függetlenül attól, hogy egy képzési útvonal mennyire sikeres. Amint arra az elemzés során többször is utaltunk, hogy minden képzési útvonalban felhalmozódik valamennyi olyan tudás, ami a térség szemszögéből nézve tudás többletnek minősül.
- A térségi beágyazódást támogató programokban nem csupán a szakmai tudástöbblettel érdemes foglalkozniuk, hanem a képzési programok során szerzett kompetencia többletekkel is. Ez lehet tudományos munkavégzési kompetencia, tájékozódási-információ szerzési kompetencia, kapcsolatépítési és kapcsolatmenedzselési kompetencia stb.
- A tudás- és kompetenciatöbblet térségi beágyazódása – kevés kivételtől eltekintve – minden esetben személyhez kötött, és a jelenlegi gyakorlat azt mutatja, hogy a személyek térségi integrálódásának igénye/követelménye elfedi, mellékessé teszi a szakmai tudások és kompetenciák beágyazódásának szükségességét, folyamatait. Ez utóbbiak legjobb esetben a személyi munkahelyszerzés függvényeként, mintegy magától értetődő következményeként jelennek meg. Nagyon fontos feladat a térségi szakmai, szakpolitikai, közéleti narratívaszintjén is „kettéválasztani” a kettőt, jelezve, hogy a

munkahely biztosítása nem feltétlenül jár együtt a tudás hasznosulásával, és a tudás, illetve a szakmai kompetenciák hasznosulása nem feltétlenül kötött a munkahelyszerzéshez. Ma még ez a térségi tematizációs folyamat hiányzik. A PhD tudások és szakmai kompetenciák térségi beágyazódáshoz az is szükséges, hogy ez a téma, terv és gyakorlat a térségben közüggé váljon, közüggéként működjön.

- Célszerű hangsúlyozni azt is, hogy a mai fiatal/pályakezdő kutatók esetében mindenképpen el kellene kerülni azt, hogy a térségi tudományos tevékenységre korábban jellemző szigetszerű, atomizált modell térségi léptékben újratermelődjön. Erre elvben lehetőség lenne, hiszen ma már a színvonalas tudományos munkavégzés feltételei – lásd: szakmai kapcsolattartás, információszerzés, szakmai tájékozódás, mobilitás, szakmai rendezvényeken való részvétel, publikáció stb. – vidéki térségben, a térségben is adottak.
- Kiindulópontként, térségi adottságként kell kezelni azt, hogy a térségi munkahelyek vezetőinek jelenleg „nem intézményi érdeke” a munkatársak PhD képzési programokban való részvétele, és a szervezetek, intézmények, vállalkozások mai működési jellegéből adódóan „nem érdeke” a PhD szintű szakmai tudások és kompetenciák munkahelyi integrálása sem. Ezért a térségi beágyazódási folyamatok támogatási gyakorlata – nem csupán ezeket a munkahelyeket kell megcélózni, hanem a munkahelyeken kívüli területeket is.
- Nem utolsó sorban figyelembe kell venni azt, hogy a térségi beágyazódási kezdeményezések, gyakorlatok tervezése, szervezése, kivitelezése meghaladja a PhD képzési programokban részt vevő/részt vett személyek egyéni erőforrásainak (idő, energia, munka, anyagiak, szakmai tudás) a szintjét.

A fenti kiindulópontok és elvek gyakorlati alkalmazása értelemszerűen azt igényli, hogy ennek a fontos térségi fejlesztéspolitikai feladatnak térségi gazdája is legyen/térségi gazdái is legyenek. Legyen egy vagy több olyan szervezeti szereplő, amely el tudja látni az alábbi feladatköröket:

- Számon tartja és követi (a célcsoportokhoz tartozókkal való együttműködés és szakmai információ gyűjtés révén) a térségben zajló PhD képzési útvonalak alakulását, a tudáspotenciál felhalmozódási folyamatát. Ennek ismeretében már a képzések ideje alatt módokat lehet találni a tudások és kompetenciák térségi hasznosítására, illetve támogatni lehet a felhalmozási

folyamatot. Támogatást jelenthet a plusz tudások és kompetenciák szerzésének ösztönzése, de az is, hogy egy képzési útvonal kevésbé akadozzon, vagy később szűnjön meg. Ez utóbbi révén is növelni lehet a térségben hasznosítható szakmai tartalmak számát, a hasznosítás időkeretét.

- Programszerűen végzi a fentiekben jelzett térségi léptékű tematizációs munkát, amely ennek a fejlesztéspolitikai és térségi tudománypolitikai folyamatnak a közüggé tételét és a PhD szintű tudástöbblet térségi legitimitásának és autoritásának megteremtését célozza (beleértve a tudás képviselő fiatal/pályakezdő szakemberek személyiségét is). Ez a feladat jóval több és komplexebb, mint a RODOSZ típusú érdekképviselő.
- Programokat kezdeményes, szervez, illetve ajánl térségi szereplők számára minden olyan területen, amely ösztönzi vagy támogatja a PhD szintű szakmai tevékenység és tudás térségi beágyazódását.
- A szakmai megalapozást követően elvben lehetőség van olyan inkubátor típusú hálózati modell kialakítására, amely információs szolgáltatások, kapcsolat menedzsment, szakmai lobbizás, tanítvány-tutor kapcsolatok összehozása, szakmai konzultációs keretek működtetése, változó léptékű kutatási programok animálása vagy szervezése, szakmai termékek és tevékenységek kifelé irányuló pozicionálásának támogatása stb. révén intézményesíteni tudja a szakmai tudások és kompetenciák térségi beágyazódási folyamatát.

A DOMUS program kutatási eredményeihez kapcsolható további szakmai munka és térségi konzultációs folyamatok keretében a következő időszakban kísérletet teszünk a fentiekben jelzett szervezeti forma részletes és gyakorlati jellegű modelljének kidolgozására.

Irodalomjegyzék

- Biró A. Zoltán – Ozsváth-Berényi Hajnal (szerk.) (2010): Vidéki térség – szakmai tudás. „Sikeres Székelyföld” szakmai fórumorozat. 2009.július 19. Hargita Népe Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Zoltán (2010): A romániai magyar tudományosság rendszere, gyakorlata és kilátásai. In: Fedinec Cs. (szerk.) Magyar-magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége. MTA MTK EB, Budapest, 45-69.

Biró A. Zoltán – Tiboldi István (szerk.)(2012): Agrárképzés minden szinten. A 2012.június 15-én Csíkszeredában megrendezett szakmai kerekasztal anyaga. Magyar Tudomány Háza 1. Csíkszereda, Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán (2019): Vidék – Társadalom – Kutatás. Megjegyzések a székelyföldi társadalomkutatás helyzetéhez és lehetőségeihez. Kézirat.

*** Egy képzési program módszertani tapasztalatai. Antropológiai Műhely (8.) 1995.1: 9-36.

Abstract

The study presents the professional results of the research carried out among young researchers and PhD students in Szeklerland. The data collection included young researchers working outside a university or research institute. The study discusses the previously developed model for the practice of science in the region, then deals with the development and content elements of the competence package represented by the examined target group, analyses the regional embedding of the professional knowledge of young researchers. The research also addresses the question of how to utilize the scientific potential of young researchers for the benefit of the region.

Keywords: young researchers, professional knowledge, practice of science, rural area